

CRÒNICA CIENTÍFICA
JORNADA BALMESIANA
BIBLIOTECA BALMES
3 de maig de 2011

JORNADA DE DEBAT HISTÒRIC SOBRE JAUME BALMES

El dimarts dia 3 de maig, organitzada per la Biblioteca Balmes, i amb el suport de la Facultat de Teologia de Catalunya, al saló de sessions de la Balmesiana tingué lloc una intensa, i molt participada, Jornada de debat històric sobre la vida i projecció del filòsof i polític Jaume Balmes (Vic, 1810-1848) en ocasió del bicentenari de la seva naixença.

El matí després del parlament del bisbe de Vic, Mons. Romà Casanova, seguí l'emmarcament de la jornada i la presentació dels ponents a càrrec del Dr. Ramon Corts, organitzador del simposi, director de la Biblioteca Balmes i d'*Analecta Sacra Tarraconensia*. El Dr. Corts desenvolupà, a més, un interessant report sobre Balmes polític i el seu context polític. Tot seguit, el P. Fernando de Lasala, jesuïta, professor a la Universitat Gregoriana de Roma, pronuncià una suggeridora lliçó inaugural que centrà en la visió balmesiana de la societat del seu temps, amb abundoses referències al «seny» català i a la filosofia pràctica del sentit comú.

A sessió de la tarda hi hagué la brillant aportació del professor del Dr. Conrad Vilanou sobre la projecció del pensament balmesià en el moment present, tot presentant Jaume Balmes com a un gran pedagog, vinculant la seva figura al moviment noucentista, i això amb les fundacions que conviuen en l'edifici de la Balmesiana, i la utilització que en féu el franquisme. Seguí una conferència, molt ben documentada, del P. Hilari Raguer, monjo de Montserrat, sobre Espanya i Catalunya en els escrits de Balmes.

A tall de cloenda, hi hagué una taula rodona moderada per la Dra. Misericòrdia Anglès, que comptà amb la intervenció dels professors: Juan-José Gallego, O.P., Ramon M. Rodon, Conrad Vilanou i Ignasi Roviró, destacats especialistes sobre l'influx del pensament de Jaume Balmes, qui tractaren sobre la pervivència i la irradiació del filòsof i polític ausetà des d'una visió interdisciplinària. Els ponents

de la taula van reflexionar i dialogar sobre la indiscutible incidència de Jaume Balmes en el pensament contemporani, car fou un eclesiàstic dotat de gran intel·ligència i amb una peculiar sensibilitat davant dels reptes eclesials i polítics del seu temps, ja que el filòsof ausetà va saber posar, amb una captivença molt assenyada, les primeres sements del pensament catòlic de tarannà moderat, que posteriorment fou articulats pels bisbes Josep Morgades i Josep Torras i Bages, i encara, més recentment, vehiculat a través de les aportacions del P. Ignasi Casanovas, Carles Cardó, Lluís Carreras i Miquel d'Esplugues, entre d'altres.

En la sessió de cloenda fra Xavier Català, O.P. llegí les conclusions que havia preparat fra Valentí Serra, OFM Cap., en les quals, a més de reblar la valuosa aportació de Jaume Balmes en la configuració del pensament catòlic de caràcter moderat, es demanà d'estudiar la dimensió sacerdotal i pedagògica de Jaume Balmes, alhora que fou posat en relleu la valoració que Balmes féu de les possibilitats de la ciència estadística i la comparació de dades, per tal de reeixir a superar les desigualtats socials, a través d'una millor estructuració de la metodologia de les ciències socials. Els ponents, junt amb els redactors d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, assumiren, després d'escoltar les conclusions, el compromís d'aprofundir la dimensió pedagògica i sacerdotal de Balmes (atès que és una figura que s'ha estudiat força com a filòsof i polític, però molt poc com a prevere) a través d'una nova jornada balmesiana centrada en l'estudi de la dimensió sacerdotal i espiritual de Jaume Balmes que, oportunament serà programada pel Dr. Ramon Corts.

La Jornada de debat històric sobre Jaume Balmes, tot i escaure's en un dia i horari laboral, tingué una nombrosa participació, destacant la presència de Mons. Joan Enric Vives, arquebisbe bisbe d'Urgell, de Mons. Romà Casanova, bisbe de Vic, del Dr. Armand Puig, degà de la Facultat de Teologia de Catalunya, del P. Héctor Vall, S.J., president de Fundació Balmesiana, del Sr. Xavier Puigdollers, director general d'Afers Religiosos, dels regidors de l'ajuntament barceloní, Blasi i Puigdollers, dels doctors Àngel Fàbrega, Pere Sunyer, S.J., Jordi López Camps, Josep M. Romero Baró, Carles Bastons, Josep Ignasi Saranyana, entre d'altres.

Els participants en la Jornada de debat històric, coincidiren en qualificar de molt oportuna aquesta la seva celebració commemorativa del bicentenari de Jaume Balmes, car les diverses aportacions dels ponents hauran d'ajudar a clarificar aspectes encara poc coneguts del pensament social i pedagògic de Jaume Balmes. Tant el contingut dels debats sobre Balmes tinguts a la taula rodona, com tots els reports presentats en aquesta Jornada de debat històric, seran publicats pròximament en el volum LXXXV d'*Analecta Sacra Tarraconensia*.

FRA VALENTÍ SERRA DE MANRESA, OFM CAP.

SALUTACIÓ DE MONSENYOR ROMÀ CASANOVA, BISBE DE VIC

Distingits professors, senyores i senyors:

La Biblioteca Balmes, fidel a la seva missió d'ajudar a vertebrar la nostra identitat eclesial ha volgut preparar aquesta jornada de reflexió i estudi sobre una de les figures cabdals i de més incidència de casa nostra. Jaume Balmes i Urpià, sacerdot i pensador de fonda arrel cristiana, que es formà a les aules del seminari de Vic i de la universitat de Cervera, i que acabà els seus dies, víctima de la tuberculosi, l'any 1848 quan comptava només amb 38 anys d'edat.

L'aportació constant d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, revista de prestigi internacional que des de l'any 1925 edita ininterrompudament (llevat del parèntesi de la guerra civil) erudits treballs de gran qualitat històrica, a més de la sovintejada publicació de documentació inèdita, també promou i organitza congressos i sessions acadèmiques de caràcter històric i intel·lectual que honoren el vessant cultural de l'Església de Catalunya.

Les sessions acadèmiques que avui tindran lloc, a càrrec dels principals especialistes sobre la figura de Jaume Balmes, a través d'una visió interdisciplinar, abordaran la profunda incidència del pensador vigatà en el pensament contemporani, ja que fou un eclesiàstic de peculiar sensibilitat davant dels reptes eclesials i polítics del seu temps, tant, que el P. Ignasi Casanovas, el principal estudiós de Balmes i fundador d'aquesta casa, assenyala l'important influx que Balmes tingué en la modernització de l'Església. En aquest mateix sentit, el P. Miquel Batllori, continuador de les recerques del P. Casanovas, també remarca l'important renovellament de la filosofia que suscitaren les obres de caràcter filosòfic, polític i apològic de Jaume Balmes.

Més recentment s'ha volgut valorar també l'aportació de Balmes al pensament polític i a la pacificació de la vida social, en posar Jaume Balmes les llavors del pensament catòlic de tarannà moderat, vehiculat posteriorment pels

meus antecessors en la seu ausetana, el Dr. Josep Morgades i el Venerable Dr. Josep Torras i Bages, i més recentment a través de les aportacions del Dr. Carles Cardó, Lluís Carreras i del P. Miquel d'Esplugues, tal com ho recull el document «Arrels cristianes de Catalunya», que acabem de commemorar-ne el XXV aniversari.

Per totes aquestes raons qualifico de molt oportuna aquesta jornada de reflexió i debat, la qual ajudarà a clarificar aspectes poc coneguts de la vida i pensament de Jaume Balmes i, sobretot, la seva pervivència en el pensament i orientació de l'Església de Catalunya.

La meua felicitació al Dr. Ramon Corts, i a tots els seus col·laboradors, que han fet possible aquesta jornada acadèmica de caràcter balmesià que declaro inaugurada.

Seguidament en Dr. Corts presentarà els ponents i continguts dels reports.

ROMÀ CASANOVA

bisbe de Vic

BALMES POLÍTIC I EL SEU CONTEXT HISTÒRIC

PRESENTACIÓ DE LA JORNADA

RAMON CORTS I BLAY, prev.
Director de la Biblioteca Balmes

Excm. i Rvdm. Senyor Bisbe,
Senyor director general d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya,
Pare Hèctor Vall, president de la Balmesiana
Reverend doctor Àngel Fàbrega, director honorari de Cultura Religiosa
Reverends senyors, professors, amics,
Senyores i senyors

Monsenyor Romà Casanova acaba de reblar la fidelitat de la Biblioteca Balmes, de la Fundació Balmesiana, a llur missió de conrear les ciències historicoeclesiàstiques, de manera especial en l'àmbit de la Tarraconense, que és com referir-nos a tota la Catalunya actual.

El senyor Bisbe ha esmentat igualment alguns personatges de la nostra institució que se significaren en els estudis balmesians com el malaguanyat pare Ignasi Casanovas i qui fou deixeble seu, el pare Miquel Batllori – si és que aquest jesuïta universal, vinculat a la nostra Biblioteca, podia tenir algun mestre a qui seguís de massa prop – i a d'altres figures vinculades estretament o que foren simpatitzants d'aquesta casa, el bisbe Morgades, el venerable Torras i Bages, el doctor Cardó, el doctor Carreras, el pare Miquel d'Esplugues.

I. CONGRÉS BALMESIÀ DE 1910

El centenari de Jaume Balmes fou celebrat en un congrés commemoratiu en 1910 a Vic, ciutat i diòcesi del prevere, doctor Jaume Balmes, emprant els qualificatius amb què abellia de presentar-se el nostre filòsof. Sabem que no fou pas un acte aïllat. Cada any, des d'uns quants després de la seva mort, Balmes havia estat rememorat amb una jornada d'estudi a la seva ciutat. Així, durant més de cent trenta-cinc anys. Allí hi trobaríem alguns dels noms que ha citat el doctor Casanova. Em refereixo tant al Congrés del segle xx com a les conferències del Saló de la Columna de la capital osonenca.

Al Congrés de 1910 hi intervingueren el bisbe Torras i Bages, que el convocà i l'inaugurà, don Marcelino Menéndez y Pelayo en la cloenda, el canonge Isidre Gomà i Tomàs, que tant de pes hauria de tenir com a bisbe i cardenal en la història de després dels anys trenta; hi col·laborà també Antoni Gaudí. Les actes recullen quaranta-vuit aportacions, trenta-quatre missatges i adhesions de tot Europa i del continent americà, amb mil cent-cinquanta socis. Torras i Bages comparà Balmes amb el beat Newman i assenyalà els vincles de l'oratori vigatà amb aquest il·lustre teòleg i cardenal. Fou parangonat igualment amb Lamennais i amb tants d'altres llumeneres que brillen en el cel de diverses ciències, particularment de l'apologètica que era el tema cabdal del Congrés.

N'hi hagué un altre, de congrés, el de 1948, arran del centenari de la mort del doctor Balmes. El component ideològic d'aleshores era ja poc balmesià.

Pel que fa a aquesta casa, que neix sota el nom de Balmes, assenyalem que, a penes dos anys després, 1925, de la fundació de la Biblioteca Balmes –l'autèntic precedent de la Fundació Balmesiana– el seu motor, el pare Ignasi Casanovas, ja organitzà i ell mateix hi intervingué un cicle de conferències sobre la “Significació i transcendència de Balmes”. I en el curs 1943-1944 a la nostra Biblioteca i a la ciutat de Vic tingueren lloc una sèrie d'actes per commemorar el centenari d'*El criterio*. A la nostra seu hi participà el doctor Joan B. Manyà, ell perseguit sota de Primo de Rivera, com la nostra casa –amb la col·laboració en aquella repressió del nunci Tedeschini– pogué parlar ací just en un període políticament semblant a l'excepcional de la primera Dictadura.

Celebrem ara el bicentenari del naixement de Jaume Balmes (1810-1848). Nosaltres no podíem pas deixar d'afegir-nos als actes commemoratius d'aquesta escaïença. Hem organitzat aquesta jornada i publicarem les seves actes en la nostra revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, en el volum vuitanta-cinc, el que marcarà els vuitanta-set anys de la seva història.

La situació, l'entusiasme, d'ara és diferent a la d'altres èpoques. Hi hem arribat amb actituds que bé en podríem dir contrastades. Potser una de remarcable seria la de la indiferència si és que comparem el present amb els sentiments balmesians de 1910. En aquest 2011 hi ha hagut tanmateix algunes conferències a Vic i a Barcelona – i aquí, a la Balmesiana, abans de les d'avui, les sessions

dedicades a la filosofia i a la pedagogia de Balmes.

II. ACTUALIDAD DE BALMES EN EL SEU BICENTENARI

Confesso que, tampoc jo, no m'havia interessat mai gaire per Balmes o n'era indiferent, més que desinteressat. En part, perquè preparant la tesi doctoral m'havia adonat com els pensadors del règim de la postguerra feien seu aquest personatge per recolzar-hi llurs idees polítiques. I m'incomodava el personatge mateix – ja es veu que acríticament per part meva.

En concret, es tractava de pensadors que havia trobat mentre estava estudiant l'arquebisbe Fèlix Amat i el seu nebot el bisbe Fèlix Torres i Amat, tot plegat entorn també de la Universitat de Cervera, on havia estudiat el jove Balmes. Cal recordar ací, a més, que l'apologeta havia impugnat, segurament seguint ordres del delegat apostòlic a Madrid, monsenyor Brunelli, les idees parajansenistes de Fèlix Torres Amat i de retruc del seu oncle. De l'ús interessat de l'apologètica franquista ens en deurà parlar avui el pare Hilari Ragner, com ja ho féu recentment el professor Conrad Vilanou, a Vic («Jaume Balmes i el franquisme: A propòsit de les dues visites de Franco a Vic 1947-1919»). Conferència impartida el dia 7 de novembre, en ocasió del la Festa del patroant d'Estudis Osonencs, pronunciada al Temple Romà de Vic, seu del Patronat).

A tot el que acabo de dir s'hi adjuntava, que durant els meus estudis de formació tant civil com eclesiàstica mai vaig sentir parlar de Balmes. Passava el mateix que amb la història de l'Església a Catalunya i fins i tot de la nostra Església de Barcelona, a què molts dels qui aleshores estudiàvem, servidor amb ells, estàvem destinats a servir-la. Era com si aquell «*ecce nova facio omnia*» de l'Apocalipsi significués deixar tot el passat o quasi bé tot i començar quelcom de nou que no tenia gaire a veure amb les «*vetera*».

Em vaig començar a interessar per Balmes després de seguir el consell del bisbe Joan Carrera que em va dir que per analitzar bé les situacions primer cal començar per l'autocrítica, i que a això hi ajudava l'autor d'*El criterio*, i així vaig començar de llegir-lo.

Recordo a més, que, en llargues i caloroses tardes d'estiu, sobretot els diumenges, passava bones hores escoltant mossèn Joan Bonet i Baltà en el seu pis-biblioteca-arxiu del carrer Viladomat. Mossèn Bonet era rector de parròquia, afeccionat a la història eclesiàstica a Catalunya, reconegut com a historiador. Em parlava d'allò que precisament servidor no havia estudiat.

En una d'aquelles sessions estiuenques em va explicar que el doctor Torras i Bages, amb altres eclesiàstics de Barcelona, l'anomenada “colla dels minyons”, s'havia proposat fer sortir l'Església a Catalunya del carlisme i de

l'integrisme. Per a això havia pensat d'unir-la en un ideal comú. Un ideal que pogués ser compartit per molts, que, enfonsant els seus continguts en les arrels del cristianisme, en el romanisme i en la regeneració –paraula emprada, encara que poc, per Balmes– de Catalunya. Aquest ideal comú era el catalanisme. Aquest catalanisme balmesià seria un símil d'un regionalisme, segurament, però més que folklòric.

De tot això, de Torras i Bages i l'ideal catalanista, en parlarem en una altra ocasió amb monsenyor Carrera i em digué que, qui féu sortir el carlisme i l'integrisme de l'Església a Catalunya fou Balmes. Estaríem parlant d'abans de Torras i Bages i, per tant, d'abans també de la idea torresiana d'oferir un ideal comú, el catalanisme. Fou amb el seu *Criterio*, que llegien –deia el senyor Bisbe– els capellans, que els eclesiàstics catalans del Vuit-cents deixaren aquelles sendes del carlisme i de l'integrisme, fins arribar a després de la guerra civil, en què pràcticament tota la clerecia pensava diversament. No entro ara a descriure què pensava. Morgades i Torras i Bages primer i, una generació més tard, Cardó i Carreras serien els pares d'aquell catalanisme d'arrels cristianes que encara avui perviu.

Amb aquest dos mestratges, el de mossèn Bonet i el de monsenyor Carrera, vaig començar a mostrar més interès pel filòsof de Vic de qui celebrem ara el bicentenari del seu naixement.

Hi hagué encara un altre factor en aquesta descoberta de Balmes. Haig de referir-me ara al pare Miquel Batllori. Era el meu director de tesi. Quan pocs anys abans de morir preparava l'edició de les seves obres completes sota la direcció de la doctora Eulàlia Duran, el pare Batllori, en arribar al volum setzè, que havia d'aplegar els seus treballs sobre el segle dinou, m'encarregà que li escrivís el pròleg.

Aquest volum havia de reunir els escrits sobre el cardenal Franz Ehrle i l'Arxiu Secret Vaticà i la Biblioteca Apostòlica Vaticana, sobre el pare Ignasi Casanovas i la Biblioteca Balmes, i, entre d'altres, els estudis batllorians balmesians. Aquí és quan vaig ampliar les meves lectures sobre el polifacètic autor. Estem a l'any 2002.

He esmentat el pare Casanovas, el gran biògraf de Balmes. Fa poc, l'Ajuntament de Barcelona ha donat el nom de Plaça del Vuit de Març, Dia de Dona Treballadora, a la placeta que s'obre davant de la Balmesiana –la casa que ens acull– i que deixa veure els arcs de l'aqüeducte romà. Alguns veïns havíem proposat de batejar-la amb el de Plaça Ignasi Casanovas, el nom del gran intel·lectual català, jesuïta, assassinat en la revolució de 1936 –que, segurament mereixeria ser declarat beat, amb tant dret com d'altres. He llegit que ho reivindica igualment dom Hilari Raguier. Dedicar aquell espai al pare Casanovas s'hauria acostat a una mostra de l'ideal d'harmonització entre diferents tendències que es donaven en l'Espanya del segle xx i que es donen també ara dins de

la Catalunya dels nostres dies. A aquest ideal d'harmonització que defensava Balmes deurà referir-se dintre de poc el doctor Josep M. Fradera. Amb tot, no es pot dir gaire més sobre la plaça de gust feminista de la vora de la catedral, perquè també és veritat que la dona ha trigat molt ací i fora a veure reconeguts els seus drets i la seva lluita.

No he fet aquesta introducció per parlar-vos de mi, ja us ho podeu imaginar, sinó per palesar les aportacions de Balmes i dels seus comentaristes, almenys alguns dels que jo conec de més a prop, i l'interès que encara suscita avui el doctor vigatà, pla que molt més esmorteït d'altres moments. Estic d'acord, a propòsit, amb l'últim treball balmesià del pare Batllori, que duu el significatiu títol: «Balmes, sempre més disputat que discutit» (M. BATLLORI, *Del vuit-cents al nou-cents: Balmes, Ehrle, Costa i Llobera, Casanovas. Obra completa vol. XVI*, València 2002, 85-108).

Ja us heu adonat que m'he referit a Balmes historiador, a més, és clar de filòsof i de polític o de filòsof de la història i filòsof també de la política. I és d'això que tractarà fonamentalment aquesta Jornada balmesiana de 2011. Ara, tanmateix, em permeto fer-vos avinent que cada vegada es valora més el Balmes polític (Raguer), encara que l'eclesialístic de Vic com a polític fracassà. «Seguí el camí dels grans –deia el pare Batllori en 1945–: per això fracassà, i per això ara, venerem el seu fracàs com la seva glòria més pura». («Notes sobre Jaume Balmes», dins: BATLLORI, *Del vuit-cents al nou-cents* 115). “No volia seguir la via mitjana, que en frase de Papini és la via dels mediocres, sinó que volia arribar a la síntesi dels extrems, a l'harmonització de passat i present, d'una tendència i de l'altra. «Un d'aquells grans que harmonitzen en síntesi perfecta –afirma també Batllori– els extrems més dispars fou el Balmes polític»” (BATLLORI, *Ibid.*, 115).

III. ELS REPORTS

I així és com em permeto d'entrar a fer la presentació –més tost dels títol– dels qui ens ofrenaran llurs reports. En dic reports i no ponències ni ponents, perquè el pare Batllori deia que de ponents en són les gallines.

Agraeixo molt la presència del pare Fernando J. de Lasala, professor de la Universitat Gregoriana, de Roma, aragonès –i de qui en parlava molt bé el pare Batllori– i que, per proximitat nostra i per la universalitat de la Ciutat Eterna comprèn i fins parla la nostra llengua. El nostre professor ha publicat a les pàgines de la nostra *Analecta Sacra Tarraconensia* i és ben conegut el seu treball en els camps teològic i històric, i també en el de la història de l'educació. El saludo afectuosament, puix que ve expressament d'allí per estar entre nostres

en aquest dia. *Bienvenido querido padre de Lasala!*

El títol de la conferència inaugural serà «*Visión balmesiana sobre la sociedad de su tiempo*». El seus continguts seran el pensament balmesià sobre la societat i l'estat, la persona com referent en la societat, la religió i la moral, fulcres de la societat i la rellevància de Balmes en l'educació. Són subtítols el que acabo d'oferir-vos. Són tan fondos que costa molt d'emplenar-los. El pare de Lasala, tanmateix, hi abocarà el seu coneixement per pouar-ne moltes idees. L'historiador de Lasala ens ajudarà a dilucidar Balmes com sociòleg i Balmes, filòsof de la cosa social.

I de més conceptes balmesians –ja a la tarda– s'ocuparà el doctor Josep M. Fradera, professor de la Universitat Pompeu Fabra, enllaçant amb el pare Lasala, en la seva exposició «Balmes en la història de la cultura catalana en una societat dividida». Josep M. Fradera deurà tractar de l'assimilació sense fissures que Balmes fa del món de la indústria i de la idea moderna de progrés. En els seus treballs ja ha ponderat la consideració balmesiana sobre la importància de la industrialització. En aquest sentit, sols podria ser comparat amb sant Antoni M. Claret i l'arquebisbe Amat i el seu nebot el bisbe Fèlix Torres i Amat.

Això té una gran importància. Fradera ja ha escrit com la comprensió dels mecanismes del creixement econòmic contemporani portà Balmes a una assimilació molt particular del sentit de la història del progrés propi de les burgesies ascendents dels segles XVIII i XIX. Diguem ací, de passada, “que a Balmes la història l'interessava, l'apassionava i la considerava necessària per a qualsevol matèria d'estudi» (BATLLORI, «Balmes, sempre més disputat», *Ibid.*, 91).

Tot això, coneixements d'economia i d'història, el mena a entendre la inexorable derrota del carlisme i a desenvolupar el que ha estudiat magníficament Fradera, la idea de l'harmonització que tan bé ha exposat en el seu gran estudi sobre el filòsof de Vic (J. M. FRADERA, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Barcelona 1996) des dels fonaments i de les propostes de Balmes des de la seva posició d'escriptor catòlic, que passen pel catolicisme i la monarquia. La idea de l'harmonització és la que veu Balmes en el cas de la Irlanda del polític O'Connell i en el de Suïssa, etc.

El concepte de civilització lligat al de progrés i novament al paper de l'Església, deu entrar igualment en les aportacions de Balmes en la història de la cultura catalana en una societat tan polaritzada de la primera meitat del segle XIX.

Un altre tema del gust de Balmes en aquell moment del naixement de noves nacions estat, era el de les nacions que ja hi eren.

El pare Batllori, en acostar-se al Balmes que tracta de la nació o la nacionalitat, invita a estudiar aquests termes considerant-los més aviat com una aplicació a Espanya de la doctrina política (de sentiment nacionalista) postnapoleònica,

sorgida per tot Europa, i que en la realitat espanyola del temps de Balmes sols podia plantejar-se-la un home que havia viatjat per França, Bèlgica i Anglaterra, i un pensador català «tot d'una peça que ell era», es podia proposar aquesta qüestió en *La Sociedad*: «Hi ha, a Espanya, una vera nacionalitat, sí o no? En què consisteixen quines en són les causes i els indicis? Heus ací el tema d'una gran obra».

Batllori, historiador, havia escatit primer de tot, i com feia sempre, l'abast precís dels termes que havia d'emprar; i així –deixant de banda el significat del terme nació que durant el segle XVIII continuava usant-se a la Corona d'Aragó– indica que, en el segle XIX, en parlar de nació o nacionalitat es podien entendre dues nocions distintes: una societat organitzada com a Estat i la d'un poble que formava una unitat cultural i lingüística.

Les distincions entre nació i nacionalitat o provincialisme referit tot això al problema català és el que entrarà després en el que ens dirà el pare Hilari Ragner, «Espanya i Catalunya en Jaume Balmes». Del «*provincialismo legítimo, prudente, juicioso*», antecedent immediat del regionalisme de Torras i Bages, n'havia tractat ja el pare Batllori. El concepte «província» en Balmes, aplicat a Catalunya –així ho reblava Batllori– significa un poble hispànic amb una tradició concreta, que conservava un dret privatiu; i que, àdhuc en el regnat de Carles IV, mantenia aspiracions polítiques autonòmiques.

Més enllà del provincialisme, hi ha l'independentisme en Balmes. L'ha estudiat molt el pare Ragner, particularment en aquest any del bicentenari. Pensava Balmes en un futur d'independència per a Catalunya? En pretensions que ara en diríem autonomistes o federalistes? Tenia al cap Catalunya quan es referia a la via no violenta del nacionalisme del seu admirat O'Connell per assolir la seva independència? Podria ser considerat Jaume Balmes precatalanista cultural i prenacionalista catalanista si és que tot això pot ser anomenat d'aquesta manera? Aquests interrogants deuran sortir en Ragner i potser els seran donats les oportunes respostes.

El pare Reguer en altres llocs ja ha dit –i em consta que li agradava al pare Batllori– que el canonge de Vic, Lluís Cura i Pellicer, deia que Balmes era “dil·lògic” en el tema de Catalunya: seria tant com dir, que no era del tot lògic, que era contradictori. Aquesta “dil·lògica” li venia en part per la por de manifestar de cara a Espanya tot el que pensava i tenia al cor. «Segons Torras i Bages, diu l'erudit monjo de Montserrat, Balmes solia dir: “Tinc la monarquia en el cap i la democràcia en el cor”. Semblantment gosaria dir que quan Balmes parla d'Espanya, la té al cap, però al cor hi té Catalunya» H. RAGUER, Relectura de Balmes en el seu bicentenari»: *Revista de Catalunya* 267-268 (2010-2011) 27- 36).

Després d'aquesta i altres futures jornades balmesianes quedarà encara molt camp per córrer sobre les preguntes que Balmes preguntes sobre Catalunya. Però no oblidem que se'n plantejava igualment d'altres sobre la «nacionalitat

espanyola». Tinguem en compte, que el doctor Balmes es refereix a Espanya com a nacionalitat no com a un simple Estat. Deu ser per això, que el pare Batllori ja advertí com és agosarat de voler transferir, sense més, els plantejaments balmesians i les seves solucions com a ideals eterns, dins d'una Europa i una Espanya que han evolucionat tant en un segle i mig més d'atzarosa història». (BATLLORI, «Balmes, sempre més disputat que discutit», *Ibid.*, 98).

L'erudit monjo de Montserrat ha treballat també el tema Pío IX i *el liberalisme*—diguem-ho així— de Balmes amb les seves consideracions sobre les revolucions i aquell altre més lampedusià (del *Gattopardo* del Príncep de Lampedusa) de les evolucions, així com la consulta de Pius IX sobre les nacionalitats, que el Balmes de trenat set anys ja no pogué respondre. Mossèn Verdaguer cantant la mort de l'il·lustre prevere vigatà ja escriví:

S'apaga el far que semblava
lo far de l'esdevenir!
A Espanya donà una estrella
lo cel, donant-li aqueix fill,
I aqueixa estrella s'acluca
Quan arriba el zenit!

I posant aquests mots en lllavis de Jaume Balmes diu:
Oh Catalunya! Oh Espanya!
Per què us he amades aixís!

Aquesta era la percepció de Verdaguer —i de molts altres, segurament—, sobre Balmes.

Deixo ja les meves massa llargues paraules, perquè el senyor Bisbe pugui donar-la a qui ha d'obrir aquesta sessió balmesiana d'avui.

Agraixo l'assistència en primer lloc de monsenyor Romà Casanova, del senyor Xavier Puigdollers, director general d'Afers Religiosos de la Generalitat, dels qui exposaran el seu report, dels qui heu donat el vostre suport a aquesta Jornada, al doctor Armand Puig, degà de la facultat de Teologia de Catalunya, a l'Obra Social La Caixa; la presència també dels membres del Comitè organitzatiu, el senyor Sans Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya; dels professors que intervindran en la taula rodona d'aquesta tarda, moderats per la doctora Misericòrdia Anglès, experta en Balmes, i en què hi participaran altres estudiosos, el pare Juan-José Gallego junt amb els doctors Ramon M. Rodon i Conrad Vilanou; al Comitè Executiu, fra Valentí Serra de Manresa, fra Xavier Català i la senyora Cecília Vives, bibliotecària de la Biblioteca Balmes; de tots vosaltres, dels socis de la Balmesiana i dels qui més que vinculats a la Balme-

siana, ho sou al mateix Balmes pels llaços de l'admiració, i que ho sou més per la disputació que per la discussió de la seva gran figura.

VISIÓN BALMESIANA SOBRE LA SOCIEDAD DE SU TIEMPO

FERNANDO J DE LASALA, S.J.

«Pocos son los hombres que se sobreponen completamente a las circunstancias que los rodean; pocos son los que arrostran un gran peligro por la sola causa de la verdad; pocos son los que en situaciones críticas no buscan una transacción entre sus intereses y su conciencia. En atravesándose riesgos de mucha gravedad, el mantenerse fiel a la virtud es heroísmo, y el heroísmo es cosa rara».

JAUME BALMES, *El criterio*, Vic (Barcelona) 1944, p. 147.

PRELUDIO

Un grabado de la Biblioteca Nacional, reproducido en un libro que constituye punto de referencia para los estudiosos de la situación religiosa de los españoles durante el siglo XIX, resulta emblemático y atendible,¹ no sólo porque su autor, M. Revuelta González, es un experto en la presentación histórica de la

1. Cfr. M. REVUELTA GONZÁLEZ, S. J., *Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio constitucional*, col. *Historia de España en el mundo moderno*, C.S.I.C., Escuela Moderna, Madrid 1973, p. 16: «Una catedral como telón de fondo y un nutrido cortejo clerical presagiaban ya a la entrada del “Deseado” una política de estrecha alianza entre el Altar y el Trono». (Salida de Fernando VII de la catedral de Gerona, el 25 de marzo de 1814).

política de los liberales en España durante el siglo XIX, sino porque el acontecimiento reseñado tuvo lugar en Cataluña, en los días en que Jaume Balmes era un niño de cuatro años de edad. Muchos españoles, en especial los sucesores de antiguos nobles, los religiosos y las familias de la nueva *clase media* (abogados, médicos, funcionarios y periodistas), se alegraban entonces porque se iban a restaurar los principios políticos y sociales del Antiguo Régimen, dejando de lado la legislación de las Cortes de Cádiz de 1812. No hemos de olvidar el ambiente cultural romántico que se difundía durante el primer tercio del siglo XIX y hacia que las gentes formadas en la cultura histórica vibrasen emotivamente al son de los eventos que recordaban seguridades pasadas.

Pero la situación política cambió en 1820, cuando el general Riego “se pronunció” con su ejército, y Fernando VII se vio obligado a jurar la Constitución de 1812.

Una de las características de los eclesiásticos españoles durante los tiempos del Trienio Constitucional (1820-1823) era la deficiencia intelectual, unida a la ausencia de sanas inquietudes reformadoras.² Se hacía necesaria una reforma en la vida intelectual y espiritual del clero. Depauperadas resultaban la literatura y la filosofía de los eclesiásticos durante aquellos años. Podemos afirmar que tal deficiencia intelectual perduró hasta bien entrado el segundo tercio del siglo, gracias a la aparición de J. Balmes, hombre opuesto a los afrancesados, antiliberal, pero en modo alguno resentido, «pensador sobrio, sereno, realista, sistemático, original, eruditísimo, que dio un impulso renovador a la filosofía española».³ Es significativo que Balmes viese la luz de este mundo en Vic (Barcelona), en la *Ciutat dels Sants*, villa cerrada a las influencias externas, clerical y tradicional. Balmes finalizó sus estudios de Teología en 1835, en la Universidad de Cervera (guiada por los jesuitas hasta que fueron suprimidos, en 1767, por Clemente XIV).

En dicha Universidad aprendió Balmes la filosofía escocesa del «seny (sentido común)»; filosofía que reaccionaba de modo espontáneo y polémico contra el escepticismo de Hume, y que era enseñada en Cervera por Ramón Martí de Eixalá. Sólo en 1841 Balmes se trasladó desde Vic a Barcelona, y durante siete años desplegó intensa actividad filosófica y escribió muchos artículos en revistas (*La Civilización*, *La Religión*, etc.) Incluso fundó y dirigió la revista *La Sociedad*, publicación quincenal que prácticamente redactaba él solo. Desde 1844 y casi hasta el final de su vida pasó a vivir en Madrid, en donde condujo el semanario *El Pensamiento de la Nación*. Balmes buscaba la armonía entre

2. Cfr. M. REVUELTA GONZÁLEZ, S. J., *o.c.* en nota 1, p. 41-52.

3. Cfr. C. VALVERDE, «Los católicos y la cultura española», en *La Iglesia en la España contemporánea (1808-1975)*, en *Historia de la Iglesia en España*, V, dirigido por V. Cárcel Ortí, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1979, p. 512-515.

la monarquía y la religión, llegando a propagar desde esa revista madrileña su idea de lo beneficioso que podría ser el matrimonio ente Isabel II con el Conde de Motemolín, el hijo primogénito de Don Carlos; enlace que quizás hubiese puesto, según Balmes, el punto final a las guerras carlistas.

En septiembre de 1847 Balmes fue nombrado Miembro de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera. Balmes terminó sus días en Vic, su villa natal (9 de julio 1848).

No pretendemos ahora realizar un estudio exhaustivo, siquiera breve, de la realidad social en la que vivió J. Balmes. En ese sentido, disponemos del excelente trabajo de J. M^a. Fradera, publicado hace pocos años, que nos proporciona una más completa y original visión del personaje central de nuestro escrito.⁴ Balmes vivió, junto a otros filósofos y pensadores de la primera mitad del siglo XIX, y estudió la sociedad en que vivía desde la perspectiva de la Cultura o, más bien, de la Filosofía de la Cultura.⁵ Es lugar común admitido por la mayoría de los estudiosos de J. Balmes que, aunque «admitiendo el cerrado y oscurantista contexto por el que discurría la sociedad y la mentalidad de su época, hemos de reiterar la sobresaliente importancia que tiene este autor en la historia del pensamiento y de las ciencias sociales españolas: Balmes es, a todas luces, un adelantado a su época».⁶

Rasgos principales de aquella época fueron,⁷ principalmente, la incipiente industrialización, el comienzo de la organización comercial a gran escala y la división del trabajo. En palabras de R. M^a. Sanz de Diego, la novedad más notable de la industrialización fue que «la máquina sustituye al hombre y produce inicialmente un desempleo (una máquina realiza el trabajo de varios artesanos y en menos tiempo; la instalación de fábricas en la ciudades provoca un éxodo del campo a la ciudad y da origen al nacimiento de los suburbios, en los que

4. Cfr. J. M^a. FRADERA, *Una cultura nacional en una sociedad dividida. Cataluña 1838-1868*. (Título original: *Cultura nacional en una societats dividida: patriotisme i cultura a Catalunya [1838-1968]*). Prólogo de José Álvarez Junco, Marcial Pons: Estudios de Historia, Madrid 2003.

5. No entramos en el terreno de la opinión de J. Balmes sobre la Historia, tal como él la manifestó, por ejemplo, en el capítulo XI de *El Criterio*, puesto que nuestro acercamiento a esta señera figura es desde la pregunta sobre su implicación en la Sociedad de su tiempo.

6. M. J. RODRÍGUEZ CAAMAÑO, «Balmes y las Ciencias Sociales», en *Reis*, 82/98, Universidad Complutense de Madrid, 1998, p. 285.

7. Cfr. La presentación sobre la situación española, incluida la de Catalunya, de entonces está muy bien expuesta por J. M. FRADERA, en *o.c.* en nota 4, desde las páginas introductorias acerca de un “doble patriotismo” de J. Balmes. Véase también el estudio clásico de H. AUHOFER, *La sociología de Jaime Balmes*, Madrid 1959, (Título original: *Die Soziologie des Jakob Balmes*, München 1953. Traducida al castellano por J. Vélez de Cantarell).

se hacían en poco espacio familias numerosas sin infraestructura higiénica, ni escuelas, ni servicios; la jornada laboral se prolonga hasta 16-18 horas sin condiciones de seguridad; se emplean como mano de obra mujeres y niños». ⁸ Con ello, coincidieron la aparición de la aristocracia urbana y de los adinerados, muchos de ellos nuevos ricos. Por lo que corresponde a la ideología política, retornaron las ideas liberales, efecto del triunfo de la Revolución Francesa (o Atlántica) de finales del siglo XVIII.

Escribió C. Valverde: «Sus ideas [*de Balmes*] sociales y políticas las fue publicando en artículos y folletos, que luego se coleccionaron en los llamados *Escritos políticos*; probablemente, lo más valioso de su obra. Captó perfectamente la gravedad e importancia de la “cuestión social” y la necesidad de resolverla desde el principio básico de la dignificación de la persona humana. Captó la importancia de los factores económicos de producción y distribución de la riqueza en el desarrollo y solución de los problemas sociales y se sintió muy atraído por los estudios de economía política». ⁹

Los habituales pensadores de utopías no podían menos de reconocer que su concepción social y política era irrealizable. Lo lamentable era que el incipiente socialismo del tiempo de Balmes pretendía llevar su doctrina a la práctica. En palabras de Balmes, el Socialismo «pretende fundar y dirigir una sociedad según sus principios». ¹⁰ El filósofo catalán opinaba que la llegada del Socialismo se producía porque durante el Antiguo Régimen cada hombre y mujer habían recibido su puesto peculiar dentro de la Sociedad: una determinada condición económico-social. Y por ello, como reacción ante tal rigidez estructural que conducía a que muchos cayesen en el abismo de la miseria, el Socialismo se enfrentaba, lógica y necesariamente, a esas viejas actitudes del Antiguo Régimen, exigiendo libertad, igualdad social y distribución proporcional de la riqueza.

EL PENSAMIENTO DE BALMES SOBRE LA SOCIEDAD Y EL ESTADO

Balmes no cejó en su enfrentamiento contra falsos conceptos de Sociedad. En esos tiempos de confusión político-social era necesario poner claridad, con el fin de resolver problemas. Esa es la causa de que hallemos en los escritos balmesianos un cierto tono apologetico, incluso polémico típicamente suyo.

La sociología de J. Balmes resulta de corte fundamental y tradicional: ve al

8. R. Mª SANZ DE DIEGO, *El sindicato*, Fundación Santa María, Madrid 1994, p. 8.

9. C. VALVERDE, *o.c.* en nota 3, p. 515.

10. *Obras completas de Jaime Balmes*, 8 vols., B.A.C., 1948-1950, vol. 5: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 558.

ser humano como una realidad fundamentalmente moral. Católico y sacerdote, Balmes pone la nota religiosa en todo lo que va pensando y exponiendo. Los valores religiosos van por delante de todo lo demás: el hombre es imagen de Dios y sujeto de normas morales. Con frecuencia, Balmes recurre, en sus argumentos, a la Sagrada Escritura. Su sociología considera que también la Sociedad (y el ser humano individual) es portadora de valores primariamente espirituales.

Al penetrar en la naturaleza del ser humano y de la Sociedad, Balmes pone de manifiesto la existencia de la ley eterna del orden moral que el Creador ha puesto en el mundo, así como la Doctrina de Jesucristo que se resume en Amor y Fraternidad.¹¹

La sociología de Balmes es también filosófico-histórica. Balmes atribuía mucho valor a la «génesis» histórica de los problemas, con la finalidad de resolverlos. Su sociología fue, pues, una Filosofía Social: todos los factores principales que conciernen al ser humano fueron estudiados por J. Balmes en su dimensión social. Un especialista sobre Balmes escribió: «Es una Filosofía social del sentido común a partir de la observación inteligente de la realidad social (...)».¹²

Además, la sociología de Balmes es político-económica. Distinguía con claridad entre Sociedad y Estado: «...Bajo el nombre de sociedad entendemos el conjunto de los individuos que componen una nación, considerándolos con sus vidas, sus costumbres, sus hábitos y sobre todo, para el caso presente, con sus necesidades...».¹³

El Estado, por tanto, significa la organización política administrativa o el conjunto de medios para gobernar y administrar. Así que puede suceder que, a la vez, haya un elevado desarrollo de la organización del Estado y un pobre desarrollo social.

Para Balmes, la Sociedad tiene prioridad (diríamos, prioridad *ontológica*) sobre el Estado. Por ello, hay que procurar que la Sociedad crezca en libertad lo más posible, mientras que la presencia del Estado ha de reducirse a lo necesario. Y se debería de usar la forma de gobierno más adecuada para cada pueblo. De ahí que las formas de gobierno tengan una vinculación histórico-sociológica, o deberían de tenerla. De otro modo, el régimen estatal se vería abocado al fracaso. Es necesario, en primer lugar, conocer el grupo social que se pretende gobernar y, luego, vendrá la elección sobre la forma de gobierno más aconsejable para dicho grupo. No todos los países necesitan la misma mano para ser gobernados.

11. Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 464.

12. J. RIEZU, O.P., *El pensamiento sociológico de Jaime Balmes*, en *Estudios Filosóficos*, 40 (set. -dic. 1966), p. 532, nota 6.

13. Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 534.

Ya que todo poder político tiene una función social, según Balmes, la supervivencia de un poder político determinado en oposición a los intereses y principios de la Sociedad resulta sinceramente imposible. J. Balmes reconoce que es imposible que en una Sociedad muy numerosa todos los individuos que la componen posean los medios adecuados para vivir cómodamente; existirá siempre una masa de personas que padecerán hambre, incluso que morirán de hambre. Esta dolorosa situación se debe, según Balmes, al desproporcionado aumento de producción de los medios de subsistencia humana en relación al alto crecimiento demográfico.¹⁴ Nos parece que hoy, cumplida la primera década del siglo XXI, J. Balmes no podría sostener esa tesis, porque actualmente no ha decrecido la producción de los medios de subsistencia, sino que lo producido por los hombres y la riqueza generada están injustamente distribuidos entre todos los seres humanos.¹⁵

Rico en estos contenidos, y muy actualizado, es el mensaje que Benedicto XVI dirigió al Cardenal A. Bagnasco, el 12 de Octubre de 2010, con motivo de la celebración de la 46ª Semana Social Católica en Italia: «Si observamos bien las cosas, el problema no es solamente económico, sino sobre todo cultural, y se manifiesta de modo especial en la crisis demográfica, en la dificultad de valorar plenamente el rol de las mujeres, en lo fatigoso que se les hace a muchos adultos caer en la cuenta de que son y tienen que dedicarse a ser educadores. Con mayor razón, es necesario reconocer y sostener con fuerza y mediante acciones la insustituible función social de la familia, corazón de la vida afectiva y relacional, y también lugar que asegura más y mejor que todos los otros la ayuda, el cuidado, la solidaridad, la capacidad de transmisión del patrimonio de valores a las nuevas generaciones. Por eso es necesario que todos los sujetos institucionales y sociales se comprometan a asegurar a la familia eficaces medidas de apoyo, dotándola de recursos adecuados que la sostengan, y permitiendo una justa conciliación con los tiempos del trabajo».¹⁶

J. Balmes pone, como uno de los fines que ha de conseguir la Sociedad, el mayor bienestar para el mayor número posible de seres humanos. Para él, la riqueza tiene una función social: de ahí, que haya de extenderse a todos

14. Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 486.

15. Este desajuste, que es injusto, en el modo de la distribución de los bienes entre los seres humanos, debería de desaparecer mediante la iniciativa privada, teniendo en esto el Estado un papel subsidiario, aunque imprescindible, tal como Juan XXIII escribió en su carta encíclica *Mater et Magistra* (15 mayo 1961), núms. 51-58. Si falta la iniciativa privada, no hay libertad. Pero si falta o es deficiente la intervención del Estado, se producen injusticias. Cfr. R. M^o. SANZ DE DIEGO, S.J., «La intervención del Estado en la Sociedad, según la Doctrina Social de la Iglesia»: separata de *Corintios XIII*, núms. 62/64, Abril - Diciembre 1992, p. 325.

proporcionalmente. Lástima que este adverbio (*proporcionalmente*) quede sin la necesaria explicación. El pensamiento balmesiano con relación al capital se canaliza entre las líneas económico-liberales de su época, mientras afirma el carácter sagrado de la propiedad, y escribe: «...En el derecho de propiedad se combinan los eternos principios de la moral con las necesidades individuales, domésticas y públicas y con miras económicas, y también con el fin de evitar que la sociedad esté entregada a una turbación continua. En el momento en que la propiedad deje de ser inviolable, la Sociedad se disuelve».¹⁷

Balmes considera el trabajo como principio y fuente del Derecho de Propiedad, tal como muchos años después aparecerá en la carta encíclica *Rerum Novarum* (15 mayo 1891) de León XIII: «El trabajo es la actividad humana encaminada a proveer las necesidades de la vida, y especialmente a su conservación: “tú comerás el pan mediante el sudor de tu frente” (*Gn.* 3, 19)... Conservar la propia vida es un deber, al que nadie puede faltar sin ser culpable. De ahí nace, como consecuencia necesaria el derecho a procurarse los medios de sustentación, que en la gente pobre quedan reducidos al salario de su trabajo...».¹⁸ El trabajo, en el pensamiento de Balmes, es ley natural y divina. Al ver que la industrialización creciente no ha conseguido el equilibrio social que de ella se esperaba, J. Balmes se preocupa y denuncia los abusos.

En cierto modo, podemos afirmar que Balmes no andaba lejos de quienes, contemporáneos suyos, abrían el camino, si bien tímidamente, hacia la dimensión científica del catolicismo social. En su carta pastoral de la Cuaresma de 1843, monseñor Denis-Auguste Affre, arzobispo de París, no se contenta con denunciar el egoísmo humano, sino que atribuye la situación inhumana de los trabajadores a la ley interior del sistema económico que entonces estaba en vigor. Según el obispo francés (no sabemos si Balmes se entrevistó con él durante una de sus tres temporadas que estuvo en París, en la Universidad de Lovaina y en Inglaterra), el deseo de acumular riqueza es causa de que el sistema económico esté corrompido, pues los salarios quedan reducidos a lo

16. El texto original italiano dice: «A ben vedere, il problema non è soltanto economico, ma soprattutto culturale e trova riscontro in particolare nella crisi demografica, nella difficoltà a valorizzare appieno il ruolo delle donne, nella fatica di tanti adulti nel concepirsi e porsi come educatori. A maggior ragione, bisogna riconoscere e sostenere con forza e fattivamente l'insostituibile funzione sociale della famiglia, cuore della vita affettiva e relazionale, nonché luogo che più e meglio di tutti gli altri assicura aiuto, cura, solidarietà, capacità di trasmissione del patrimonio valoriale alle nuove generazioni. È perciò necessario che tutti i soggetti istituzionali e sociali si impegnino nell'assicurare alla famiglia efficaci misure di sostegno, dotandola di risorse adeguate e permettendo una giusta conciliazione con i tempi del lavoro». *L'Osservatore Romano*, 13 Ottobre 2010. La versión castellana es nuestra.

17. *Obras completas de Jaime Balmes*, editado por Ignacio Casanovas, S.J., Barcelona, 1925-1927, vol. 20, p. 254.

mínimo. Por ello, Mons. Affre pide la modificación del sistema en nombre de los derechos del ser humano.¹⁹

El hombre, como tal, necesita vivir en sociedad. Individuo y sociedad van implicados entre sí. Sin embargo, Balmes no admite el énfasis individualista que se manifestaba en los movimientos románticos, ni el colectivismo de carácter totalitario, en cuyo seno desaparece y queda anulado el individuo. Valor esencial es la conciencia de cada persona, así como su libre voluntad. Si ellas no son respetadas la Sociedad no puede caminar. Como ha escrito H. Auhofer, «los que han admitido una concepción puramente mecánica de la sociedad no se han dado cuenta, tal vez, de que matan el principio más importante de cuantos producen energías sociales: la acción de la conciencia y de la libre voluntad».²⁰

Según Balmes, en la Sociedad pueden notarse varios órdenes. En primer lugar, todo lo perteneciente al área material, es decir, lo sensible y corporal: la agricultura, la industria y el comercio. En segundo lugar, el orden moral, rango al que pertenecen las costumbres buenas o malas de los seres humanos. Vendría luego el orden intelectual, es decir, todo lo relacionado con los conocimientos humanos. Seguiría el orden religioso. Y, finalmente, el orden social, es decir, el conjunto de todo aquello que encontramos en la Sociedad, si prescindimos de la forma del gobierno y de los sistemas de administración. Impresiona notar que el paso de las instituciones políticas a instituciones sociales es indicativo de que dichas instituciones han nacido del modo peculiar de vivir de un determinado pueblo, de su religión y de su sistema de propiedad.²¹

Para conocer bien una determinada Sociedad es necesario conocer los componentes que la integran, como son los elementos geológicos, demográficos, económicos e históricos, es decir, lo que hoy denominamos estructura social. Como escribe Balmes, «así será necesario tener datos fijos sobre el número de los habitantes del país, sobre el clima, la calidad del terruño, ríos o mares que le bañan, montañas que le atraviesan o rodean, sobre el estado de su agricultura, sobre la naturaleza, calidad y variedad de sus frutos, sobre los sistemas de propiedad territorial, las relaciones entre colono y dueño, la clase de cultivo y la proporción entre la producción y el cultivo...».²²

18. LEONE XIII, *Lettera enciclica «Rerum Novarum» sulla condizione degli operai* (15 maggio 1891), in *Grandi Encicliche Sociali*, a cura di P. Reginaldo Iannarone, O.P., Editrice Domenicana Italiana, Napoli, 8ª ed., 1983, p. 60-62. La versión castellana es nuestra.

19. Cfr. J. JOBLIN, S.J., «Doctrine et action sociale: Réflexion sur l'évolution du Mouvement social chrétien, avant et après Rerum Novarum», in Symposium: *De Rerum Novarum à Laborem Exercens: vers l'an 2000*, Roma 3-5 avril 1982, p. 95.

20. H. AUHOFER, o.c. en nota 7, sin indicación precisa, al parecer de un escrito balmesiano de 1843. Citado por J. RIEZU, o.c. en nota 7, p. 536, nota 12.

LA PERSONA COMO REFERENTE EN LA SOCIEDAD

Al criticar la teoría materialista y positivista de R. Owen sobre la renovación del orden social,²³ J. Balmes establecía el principio de la organización de la sociedad partiendo de la persona como realidad libre, consciente y responsable. Frente a un determinismo en la conducta del ser humano que le obliga por fuerza a actuar tal como el ambiente exterior le dicta, Balmes afirma que hay en el hombre un principio de responsabilidad y de libre albedrío mediante el cual llega a ser y a actuar como dueño de sus actos. Eso no quita que Balmes reconozca el influjo del ambiente en el ser humano, así como la diversidad de los caracteres individuales.²⁴ El individuo en cuestión se perfecciona, según Balmes, mediante instituciones que brotan de las necesidades del hombre. A través de las instituciones, manifiesta el hombre sus ideas²⁵.

LA RELIGIÓN Y LA MORAL, FULCROS DE LA SOCIEDAD

Balmes considera que la religión es elemento integrante necesario del orden social, que no puede ser suplido sin dañar gravemente a la estructura social. Si la Sociedad no es religiosa, será entonces supersticiosa; si la Sociedad no cree realidades razonables, creará ficciones extravagantes; si la Sociedad no acoge dentro de sí una religión bajada de lo alto, tendrá otro tipo de falsa religión forjada por los seres humanos.²⁶

Es digno de notar cómo Balmes observa el fanatismo que conceden los reformadores sociales a sus propios sistemas. Por ello, al lado de la inteligencia debe encontrarse la moral, con la finalidad de que se establezca un recto orden social. El religioso filósofo catalán es «providencialista» en su pensamiento social, cuando escribe: «En la marcha de la Sociedad veo un plan, un concierto, mas no ciega necesidad; no creo que los sucesos se resuelvan y barajen en

21. Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, (B.A.C.), vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 494-495.

22. *Ibidem*, p. 497.

23. Cfr. P. CENTENO GALVÁN - JOSÉ RAMÓN ÁLVAREZ LAYNA, «Desde Robert Owen: Contexto histórico y de pensamiento en la génesis del «socialismo utópico», en *A Parte Rei. Revista de Filosofía*, 55. Enero 2008. Según estos autores, el Romanticismo puede considerarse como verdadera fuente de la que emana el pensamiento utópico decimonónico de R. Owen. Para dicho pensador inglés, los asuntos identitarios, tema propio del romanticismo, cobran gran importancia. Hacia 1815, R. Owen dio un giro espectacular en su pensamiento, pasando de la filantropía dieciochesca al utopismo romántico.

confusa mescolanza en la oscura urna del destino».²⁷

Los valores morales surgen, pues, de los valores religiosos, mediante la relación entre los individuos dentro de la Sociedad, y como expresión de la voluntad de Dios. Todo ello lo ve Balmes como consecuencia de que el mismo Dios es el Creador de todos los individuos de la Sociedad. De ahí, la importancia de reforzar la moral en todos los círculos de población, porque los medios morales son los únicos eficaces y duraderos.

RELEVANCIA DE LA EDUCACIÓN

Junto a estas consideraciones, hemos de recordar la gran importancia que Jaume Balmes concedía a la Educación. El conflicto entre la Educación constituiría una batalla campal a lo largo del siglo XIX, y sobre él se han escrito centenares de páginas.²⁸ Balmes afirmaba: «Sin inteligencia no hay civilización; sin que brille en la frente del hombre este destello divino que le distingue como a rey de la creación no es concebible la perfección de la Sociedad».²⁹ Y añadía en *El Criterio* una expresión cargada de ironía: «Opino que quien ha de aprender una ciencia, por grandes que sean las fuerzas de que se sienta dotado, es preciso se sujete a esta mortificación, que es como el noviciado de las letras. De esto procuran muchos eximirse apelando a artículos de diccionario que contienen lo bastante para hablar de todo sin entender en nada».³⁰ Por ello, la educación y la instrucción son los grandes gérmenes de la organización social. De ahí la obligación de los gobernantes a tener cuidado de la educación primaria, importante para la vida toda. Junto a la Educación, hay que conceder importancia a la Economía bien ordenada, porque no cabía duda, según opinaba Balmes, de que la raíz de los males que iban cristalizándose para formar la *Cuestión Social* estribaba en la mala organización económica.

CONCLUSIÓN

Al acercarnos a la conclusión de nuestro estudio, nos parecen acertadas las afirmaciones de M. J. Rodríguez Caamaño: «Su producción sociológica [*de Balmes*] es significativa por sus logros y por la modernidad que representa —hemos de hacer hincapié en que si la situación de Catalunya demandaba por

24. *Ibidem*, p. 578.

25. Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, vol. VI: *Estudios políticos* (I), p. 182.

26. Cfr. *Ibidem*, vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 163.

27. *Ibidem*, p. 212.

su propio desarrollo y complejidad una ciencia de lo social, no se encontraba en la misma situación económica e industrial, en términos generales, el resto de la sociedad española, sumida en unas condiciones de subdesarrollo en general— en un contexto premoderno que remite a una situación y circunstancias que manifiestan y favorecen el oscurantismo y, por lo tanto, limitan la función y el desarrollo del pensamiento sociológico».³¹

En definitiva: nos parece que la función magisterial de J. Balmes se proyecta en el terreno de la problemática social. Sin embargo, Balmes no fue propiamente un sociólogo, sino un abundante filósofo de lo social, incluyendo todas las posibles imprecisiones conceptuales y terminológicas que el tratamiento de la Cuestión Social trae consigo. Balmes intuía en su mente algunos problemas que se iban a agudizar bien pronto. Mientras criticaba a los catedráticos que lo único que desean es «subir más arriba» y que hablan sobre temas serios como si fuesen unos distraídos,³² el filósofo y sacerdote catalán iba proponiendo a sus conciudadanos las actitudes más importantes a la luz de los valores humanos y cristianos permanentes.

Como escribió C. Valverde, «La figura de Jaime Balmes ha quedado en la historia de España como un modelo de fe cristiana, de virtud sacerdotal y de participación inteligente y libre en el quehacer cultural de nuestra sociedad».

28. Cfr. T. GARCÍA REGIDOR, «Escuela y enseñanza religiosa: una cuestión polémica a comienzos del siglo XX», en *Rev. Educadores* (FERE), núm. 145 (en. – mar. 1988, p. 87-99).

29. J. BALMES, *o.c.* en nota 10, vol. V: *Estudios apologeticos. Cartas a un escéptico. Estudios sociales. Del clero católico. De Cataluña*, p. 465.

30. J. BALMES, *El criterio*, Comentarios del M. I. Dr. Clemente Villegas, Pbro., Edit. Sala, Vich (Barcelona) 1943, p. 243.

31. M. J. RODRÍGUEZ CAAMAÑO, *o.c.* en la nota 6, p. 288.

32 .Cfr. J. BALMES, *o.c.* en nota 31, p. 237.

BALMES I EL NACIONALISME CATALÀ

HILARI RAGUER I SUÑER

Al final del darrer capítol de *La Tradició Catalana*, Torras i Bages dedica unes breus pàgines a Balmes, del qual afirma la grandesa, en ell mateix i com a testimoni del fil del pensament català que ha anat seguint al llarg de l'obra, per bé que el considera encara massa proper per a poder abastar amb suficient perspectiva la totalitat de la seva aportació. Els anys transcorreguts després de la seva mort ja no permeten aquesta excusa de la manca de perspectiva històrica.

No és pas que en aquest segle i mig no s'hagi parlat de Balmes, però quasi sempre s'ha fet d'una manera molt esbiaixada i tendenciosa. Dos són els camps en els quals el pensament balmesià ha estat greument deformat, però que si els situem en el seu context històric retroben la seva força original: la seva posició en la crisi política espanyola i el seu catalanisme.

Balmes ha estat generalment conegut com a filòsof, per les seves obres *El criterio* (Barcelona 1845), qualificat per Torras i Bages de codi del seny català, *Filosofia fundamental* (1846) i *Filosofia elemental* (1847), però no és aquest el camp més perdurable de la seva obra. Batllori en fa aquest ponderat balanç: «Féu conèixer, tot i separar-se'n, el criticisme i l'idealisme alemanys i renovellà l'escolasticisme eclèctic del segle XVIII, tant el de Cervera com el de Claude Buffier, conegut aquest a través de la nova filosofia cristiana de Lovaina. Com que també la filosofia escocesa del sentit comú (Thomas Reid i William Hamilton) entronca amb Buffier, d'ací les coincidències parcials de la filosofia balmesiana amb la de Martí Eixalà i de Llorens i Barba, influïts directament per Hamilton». En canvi cada vegada es valora més el Balmes polític.

Cal recuperar l'actualitat política, i també la catalanitat i fins el catalanisme

de Balmes. Explotant unilateralment alguns dels seus escrits, n'havien fet un dels grans mestres del nacionalisme d'ultradreta espanyol. La revista *Acción Española*, fundada durant la República amb la finalitat explícita de legitimar moralment la rebel·lió contra el règim legítimament constituït, havia reproduït més d'un cop textos seus. Segons Raúl Morodo, que ha estudiat sistemàticament la revista *Acción Española* i el moviment del qual era òrgan, els tres grans mestres d'aquest grup són Balmes, Menéndez y Pelayo i Vázquez de Mella, i, en menor mesura, Donoso Cortés. L'editorial de l'*Acción Española* va publicar, a càrrec de Corts Grau, una selecció de textos de Balmes que en feia un precursor de «la reconquesta de verdades que, por serlo, no son de Balmes, ni de una época, ni de una confesión, sino de Dios». El mateix autor, Corts Grau, va publicar el 1942 una altra antologia balmesiana en la qual el qualificava de filòsof de la contrarevolució. Fins i tot un Ferran Valls i Taberner, en una conferència pronunciada a Vic el 1939, típica de l'esperit dominant en aquell moment, havia dit: «En los párrafos balmesianos que acabamos de transcribir, ¿quién no ve como delineada la silueta moral de nuestro actual Jefe del Estado, el Generalísimo Franco, y quién no ve asimismo la concordancia entre los conceptos fundamentales en dichos párrafos contenidos y el pensamiento del excelso Caudillo, reiteradísicamente expresado?»

De fet, era tot el contrari: quan bisbes, clergues i sobretot religiosos identificaven el catolicisme amb el carlisme i la guerra santa, Balmes propugna la pacificació del país mitjançant el matrimoni de la reina Isabel II amb el pretendent Carles VI, el comte de Montemolín, i es relaciona amb els representants més destacats del catolicisme europeu. Va iniciar aquesta línia amb *Consideraciones políticas sobre la situación de España* (1841). A Madrid va crear el partit que se'n va dir «balmista» o «vilumista», monàr-quic però no absolutista, catòlic però no integrista, i amb marcada preocupació social i educativa. Encara que va fracassar del tot, rebutjat per uns i altres, inicia, almenys a Catalunya, la línia de pensament catòlic obert i moderat que anirà avançant a través de Morgades i Torras i Bages primer i, una generació més tard, Cardó i Carreras, de mane- ra que, quan caigui la monarquia (1931), l'integrisme haurà quedat reduït, a Catalunya, a una minoria cridanera però insignificant.

Pel que fa al suposat espanyolisme de Balmes, tenia més raó el doctor Torras i Bages quan, en l'últim apartat de la seva *Tradicció Catalana*, que és la conclusió de tota l'obra, afirmava que el pensament filosòfic, polític i social de Balmes estava determinat, entre altres factors, per «l'amorosa memòria de la cristiana llibertat de la democràtica terra catalana», i en donava com a prova l'extensa citació que Balmes fa, en *El protestantismo comparado con el catolicismo* (vol. IV, cap. LVI), de la Proclamación catòlica del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona contra l'absolutisme de Felip IV, «com a immortal monument en una època en què les llibertats populars eren ja escasses». Deixant per tendenciosa la

interpretació de Balmes que ofereixen tots aquells altres autors, per prestigiosos que siguin, n'hi haurà prou amb recordar uns quants textos seus per adonar-se del seu fort sentiment catalanista.

El millor coneixedor de Balmes, el P. Ignasi Casanovas (assassinat el 1936 i molt més digne de ser beatificat que alguns altres que ja han pujat als altars), en el seu discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el 1921, es va referir a la importància que Balmes va tenir en la Renaixença catalana. Balmes, deia, va ser providencial per a Catalunya, «perquè així que aquesta anava a néixer, Déu va posar-li a l'espona del bressol qui l'educàs espiritualment, és a dir, que li donàs les lleys del pensament y les lleys de l'acció, acomodades tant a la tradició de la raça, com les futures complicacions de la nostra vida». Remarcava la importància que van tenir «les joventuts vuitcentistes del 20 i del 35», entre les quals Balmes «certament ocupa'l primer lloch, si no de temps, almenys de transcendència». Escrivien en castellà i, curiosament, aquella generació, continua dient el P. Casanovas, va ser la primera que va poc o molt abandonar el que havien estat fins aleshores els dos reductes de la llengua catalana: la correspondència familiar i la pietat, però aquests homes són els qui van desvetllar la consciència catalana. «A casa i fora de casa es digué aleshores que aquells homes crearen una escola catalana». Després vindria la transposició al terreny polític, però ells van posar-hi la base indispensable: «Tots havem vist repetir-se aquesta conquesta espiritual en el camp polític. Ells anaren a coses més fondes, a lo que constitueix l'ésser essencial de l'home; lo altre havia de venir necessàriament per torna, ab la seva voluntat i fins contra la seva voluntat». I Casanovas enumera els homes principals d'aquesta generació en els diferents camps del nostre pensament: «Una insignificant minoria plena de joventut es posà davant totes les activats cultural. L'història tingué en Bofarull; la poesia, en Cabanyes; l'arqueologia, en Piferrer i en Quadrado; la crítica, en Milà; les lletres catalanes, l'Aribau, en Rubió i Ors i en Marian Aguiló; el periodisme, en Roca y Cornet; el dret, en Permanyer; la filosofia, en Martí d'Eixalà; el sentit d'integral reconstrucció religiosa, social y política, en Balmes. Balmes fou de tots ells el més profon y'l més extens, el més antich y el més modern, el més diví y'l més humà». La conclusió del P. Casanovas era la següent: «D'aquestes consideracions rapidíssimes se dedueix que Catalunya en el segle XIX tingué dos renaxements, o tres si voleu: l'humà, el literari y'l polítich. El primer, d'un contingut fonamental y riquíssim, és el més substancial, arrel y causa dels altres, y la justícia'l reivindica per la generació de Balmes».

Comencem per l'obra més important de Balmes, tant en l'opinió de l'autor mateix com segons els crítics posteriors: *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea*. Els quatre volums d'aquesta obra van aparèixer entre el 1842 i el 1844 (que són els anys que es publiquen també els escrits periodístics balmesians dels quals m'ocuparé més

endavant), però la seva redacció és un xic anterior. És aquí on Balmes cita extensament la famosa Proclamació catòlica adreçada el 1640 pel Consell de Cent de Barcelona al rei Felip IV. Balmes la comenta en el sentit d'aquell pactisme que, com dirà Vicens i Vives, és una característica de l'esperit català: «No se forman las sociedades con el soñado pacto de Rousseau, pero existen en ciertos casos verdaderos pactos entre los príncipes y los pueblos, de los cuales no pueden apartarse ni éstos ni aquéllos». Remarca Balmes com en aquells temps profundament cristians, que alguns per ignorància titllen de fanatisme i degradació servil, els nostres consellers deien al monarca: «Además de la obligación civil (hablan de los usajes, constituciones y actos de corte de Cataluña) obligan en conciencia, y su rompimiento sería pecado mortal: porque no le es lícito al monarca contravenir el contrato: libremente se hace, pero ilícitamente se revoca: aunque no estuviese sujeto a las leyes, lo está a la de razón».

En el quadern núm. 4 de la seva revista *La Civilización* (segona quinzena de setembre de 1841), Balmes va publicar una biografia de l'irlandès O'Connell (1775-1847), aleshores encara vivent. Tant aquesta biografia com la del general Espartero les va escriure pensant en Catalunya, i més concretament en el seu problema nacional. La d'O'Connell, traduïda a l'anglès, es va difondre amb gran èxit a Irlanda. El que sobretot vol lloar Balmes d'O'Connell, pensant en Catalunya, és que va conduir l'esforç d'emancipació nacional per camins pacífics i legals: «Jamás pueblo alguno se quejó con más razón que el pueblo de Irlanda; jamás hombre alguno alcanzó popularidad tan grande y duradera como O'Connell; jamás se amontonaron más combustibles para una conflagración espantosa; sin embargo, y a pesar de tantos años como lleva ya la lucha, a pesar de que bastaría que O'Connell gritase "a las armas", todavía se conserva la paz en Irlanda, todavía no ha reventado la revolución [...]. Consignamos este hecho notable, que en nuestro juicio es el resultado natural de haberse combinado en Irlanda el elemento democrático con el religioso-católico, y de que la fogosidad del primero ha sido templada y detenida por el espíritu pacífico y prudente del segundo. En efecto, la norma de conducta del catolicismo en la civilización de los pueblos es ésta: reformar sin destruir; regenerar, pero contando con la acción del tiempo, nunca con trastornos, nunca con baños de sangre». Ja veurem com en un article posterior Balmes torna a referir-se a la via no violenta del nacionalisme d'O'Connell.

El següent escrit balmesià que ens interessa és molt diferent, no ha estat mai comentat i a primera vista no té res a veure amb el nostre tema. Es titula *Un castillo y una ciudad, o sea diálogo entre Montjuich y Barcelona*. Va aparèixer en el primer quadern de *La Sociedad* (1er. de març de 1843). És una mostra de l'influx del romanticisme literari francès. El P. Casanovas, tot i ser gran admirador de Balmes, no pot deixar de reconèixer que el seu personatge n'ha fet estilísticament un gra massa: «La forma, por lo estrofalario, llamó la atención

de la gente sensata. Es uno de los tres o cuatro pecados artísticos cometidos por Balmes por querer imitar la prosa literaria de Chateaubriand y Lerminier». Podem aplicar especialment a aquest article el judici de Menéndez y Pelayo sobre l'estil de Balmes: «Como periodista político Balmes no ha sido superado en España [...]. La prosa de Balmes tiene el gran mérito de ser extraordinariamente clara, pero carece de condiciones artísticas, no tiene color ni relieve. Suponen algunos que esto procede de que no escribía en su lengua nativa y tenía que vaciar su pensamiento en un molde extraño. Pero creo que se equivocan, porque precisamente las cualidades que más le faltan son el nervio y la concentración sentenciosa, que son característica de los autores genuinamente catalanes, sea cualquiera la lengua en que hayan expresado sus conceptos [...]. Tiene muchas incorrecciones, pero la mayor parte no son resabios provinciales (como entonces se decía), sino puros galicismos, en que incurrierán tanto o más que él los escritores castellanos de más nombradía en aquel tiempo, salvo cuatro o cinco que por especial privilegio salieron casi inmunes del contagio [...]. Tuvo además la desgracia de prendarse, en la literatura contemporánea, de los modelos menos adecuados a su índole reposada y austera, y cuando quiere construir prosa poética a estilo de Chateaubriand o Lammenais, fracasa irremisiblemente».

Però tant el P. Casanovas com Menéndez y Pelayo s'equivoquen –si m'és permès discrepar del parer de dos crítics tan eminents– en menystenir el rerafons històric i ideològic d'aquest escrit, que no és de cap manera un divertiment literari, sinó una reacció apassionada, però que per les circumstàncies polítiques no pot ser prou explícita, a un fet molt concret esdevingut dos mesos abans: la salvatjada del general Espartero, que el 2 de desembre de 1842 va fer bombardejar Barcelona des del castell de Montjuïc durant dotze hores seguides. Balmes havia d'embolcallar la seva denúncia en l'ambigüitat d'una retòrica volgutament ampul·losa, per l'estil de com un segle més tard alguns cantautors empraran metàfores per criticar la dictadura franquista. Quan cinc mesos després, el 30 de juliol d'aquell mateix 1843, Espartero caigui i hagi de fugir, Balmes s'explicarà sense retòriques en una biografia que li dedica centrada en el bombardeig de Barcelona. El castell, des d'on les tropes catalanes havien obtingut la seva última victòria contra les del rei d'Espanya, havia esdevingut l'arma i alhora el símbol de la dominació castellana de la ciutat. Montjuïc diu a Barcelona que és la seva esclava. La ciutat ho nega, però el castell li replica: «¿No eres mi esclava? Un día, sólo un día me indigné contra ti: ¿no lo recuerdas? ¿Olvidaste aquellas horas en que mis bocas formidables rebramaban enfurecidas, derramando sobre ti torrentes de fuego e inundándote con espesa lluvia de hierro candente? - ¿No eres mi esclava? ¿Tan en breve olvidaste el estridor horrísono de los descomunales proyectiles que yo te arrojaba, más ligero que el niño al lanzar los proyectiles de su honda?»

La ciutat respon amb una al·lusió a les tropes francoespanyoles manades

pel duc de Berwick que la van assaltar el 1714: «En día infausto, sacudiendo sobre mi seno la fatal discordia su viperina cabellera, de sangre regó mis calles; cegados de insana cólera pelearon hermanos contra hermanos, con impetuosidad y bravura que los terribles trances recordaran de las huestes de Berwick. Si en la aciaga hora en que revolcándose en su sangre las infortunadas víctimas del popular coraje clamaban venganza, llamado te creíste a socorrerlas, continuaras vomitando el fuego que ya entonces comenzaste; viera yo armas contra armas, furor contra furor. Pero cuando amansada la popular tormenta quedaron mis calles desiertas y solitarias mis murallas; cuando tantos de mis hijos en atropellada fuga se esparcieron por la campiña, esperando con angustiosa impaciencia el desenlace de tan funesto drama; cuando pacífica cuando y sumisa franqueara yo mis puertas, tendiendo a los sitiadores una mano amiga; de la lealtad de mis palabras ofreciera tan segura garante en mediadores esclarecidos; cuando mi venerable pastor llevaba enlazado con el báculo episcopal el ramo de olivo; cuando... entonces, ¡sobre mí, desmantelada, indefensa, casi desierta, vomitar fuego!... No, no era esto lo que les decía a los soldados su corazón español; más gustosos a una brecha se arrojaran, que no asistir fríamente al incendio y ruina de infortunada ciudad».

El que en aquest *Diálogo* eren al·lusions, ho explicita amb tots els ets i uts a Espartero, la biografia del general Joaquín Baldomero Fernández Álvarez Espartero (1793-1879). Segons el P. Casanovas, que exposa les circumstàncies en què va ser escrita, «No ha fet Balmes cap obra tan viva com aquesta, ni d'un personalisme tan directe i, de vegades, tan cru». La va publicar en set articles, apareguts en cinc quaderns de *La Sociedad*, núms. 13 al 17, datats entre el 21 de desembre de 1843 i el 1er. de febrer de 1844. Però el P. Ignasi Casanovas, en la seva magnífica edició de les obres de Balmes, divideix en dos el sisè, perquè creu que aquesta era la disposició originària, que va haver de ser alterada per exigències materials de la confecció de la revista. Així i tot, el que ara és sisè (primera part del sisè de la revista), titulat *Sucesos de Barcelona en noviembre y diciembre de 1842*, retallat i tot continua essent el més llarg de tota la sèrie.

Balmes, que s'havia trobat a Barcelona els dies del bombardeig, va escriure els sis primers articles d'aquesta biografia al Prat de Dalt de Sant Feliu de Codines, on s'havia refugiat durant la revolta anomenada «de la Jamància», entre el 5 i el 14 d'agost del 1843. Si en tan pocs dies va poder redactar uns articles tan extensos (236 pàgines a l'edició del P. Casanovas) i tan documentats és, a més de la fluïdesa de la seva ploma, per la seva experiència personal dels fets, i també perquè tenia al davant un llibre, o pamflet, que encara avui és bàsic per a reconstruir els esdeveniments: el *Diario razonado* en el qual Antonio Van Halen, capità general de Catalunya els dies del bombardeig, intenta justificar el seu comportament i reproduïx íntegrament quasi un centenar de documents importantíssims, com és ara els seus informes oficials enviats al govern de

Madrid, les ordres escrites impartides als seus subordinats, les proclames de les successives Juntes de Barcelona, la correspondència per ell intercanviada amb les Juntes, la Diputació i els cònsols estrangers, etc. La reacció nacional i fins internacional (per la implicació del cònsol francès Lesseps) contra aquell brutal bombardeig va ser tan forta que el 21 de desembre Espartero, Regent, destituïa Van Halen de tots els seus càrrecs. Diu aquest que va escriure la seva apologia a Barcelona mateix «a fines de diciembre». Quan va arribar a Madrid amb el manuscrit, totes les impremtes es trobaven ocupades, de manera que el seu *Diario razonado* no va poder veure la llum fins al febrer del 1843. Tres mesos després encara va publicar una *Refutación* contra l'escrit dels generals que ell havia acusat d'haver lliurat les Drassanes al poble revoltat.

El record de la guerra dels Segadors i del setge del 1714 era més viu en uns i altres del que creuen els historiadors posteriors. Van Halen confessa que no s'havia imaginat que tots els catalans superessin llurs divisions i arribessin a posar-se d'acord per lluitar contra l'exèrcit espanyol. «Conocía la historia –escriu Van Halen i copia Balmes– y no olvidaba la de los acontecimientos de Barcelona y resto de Cataluña desde 1638 al 1640, pero me parecía imposible que pudiesen reproducirse pasados dos siglos, en que tantas razones de conveniencia recíproca debían estrechar los lazos fraternales entre todos los habitantes de la nación española». Balmes replica que «no debía tampoco desconocer el carácter de los catalanes», donant lloc al rumor que el general Zurbano entrava a Barcelona per a fer la lleva o quinta. Balmes sosté que el català és un bon combatent, però que no accepta ni acceptarà mai de convertir-se en recluta forçat dels exèrcits del rei d'Espanya. Balmes, sempre tan enemic de les revolucions socials, s'identifica amb paraules del més abrandat patriotisme català amb el coratge dels barcelonins insurrectes: «Todavía recordamos con profunda emoción aquellos dos días de conflagración espantosa; todavía recordamos el aspecto de una ciudad de ciento sesenta mil habitantes, encastillados en las calles y en las casas, haciendo frente al ejército, peleando primero con arrojo y en seguida retándole al combate, cuando las tropas se andaban replegando como el león herido y acosado por el cazador; todavía recordamos el estrépito atronador que no cesaba ni de noche ni de día, y el ruido de los tambores, y el sonar de los clarines, y el galope de los caballos, y la gritería de la multitud, y los alaridos de los que en todas direcciones construían barricadas, y el estrépito de las descargas, y el retumbar de los cañones [...], y resonaban de nuevo las campanas, y con más fuerza, y con más brío, como llamando a las armas para un peligro decisivo, como diciendo que era indispensable vencer o morir en la demanda. Y otra vez paraban un instante y volvían a resonar, comunicando a los corazones enardecimiento y furor». No és estrany, doncs, continua Balmes, que Van Halen s'espantés, es retirés als forts i després els abandonés, i que «en lo sucesivo no concibiese posible otro plan para sujetar Barcelona que la barbaridad

de un bombardeo». Comenta encara que Van Halen «al verse encerrado en la Ciudadela ya no se avergonzaba de dirigirse a la Junta de Gobierno de Barcelona invitándola a una transacción en términos amistosos y hasta humildes».

En aquell aixecament dels barcelonins, Balmes subratlla dues nobles característiques. La primera és la generositat del poble, i també, almenys a l'inici, dels seus enemics, de tal manera que dels cabdills del moviment no surten paraules d'odi i no es produeixen actes de crueltat, cosa que contrasta amb l'esperit «perseguidor y sanguinario» que per desgràcia s'ha donat en altres guerres (Balmes es devia referir a la recent guerra dels set anys, o sigui la primera carlinada, que uns i altres havien conduït amb molta ferotgia). La segona característica, en la qual coincideix plenament amb Van Halen, és que es tracta d'un alçament general, que no és patrimoni de cap sector polític determinat. Balmes reporta amb simpatia evident i sense cap paraula de crítica que el 16 de novembre «en una nueva proclama de la Junta se declaraba ya Cataluña independiente con respecto a la Corte, hasta que se restableciera un gobierno justo, protector, libre e independiente, con nacionalidad, honor e inteligencia». Les Bases d'aquesta proclama de la Junta, que Balmes transcriu del *Diario razonado* de Van Halen, es poden resumir en una ruptura amb el règim espanyol vigent, i independència de Catalunya dins d'un marc de solidaritat amb els pobles lliures d'Espanya. Podem comparar aquestes Bases amb l'actitud i les proclames de les autoritats catalanes el 14 d'abril del 1931, el 6 d'octubre de 1934 i després del 19 de juliol del 1936.

No sols simpatitza Balmes amb els insurrectes, sinó que troba que van ser massa tímids: «Ya que la situación era eminentemente revolucionaria, creemos que no fue un paso muy acertado el proyecto de una Junta consultiva [...] [ja que no hi hauria prou unitat entre la Junta de govern i la consultiva]. Los momentos eran críticos: era indispensable, urgente, aprovechar el tiempo, obrar con rapidez y energía, sostener el entusiasmo de la capital y alrededores, acosar al general Van Halen, provocar más y más un levantamiento en masa, aislar a Montjuich, propagar el incendio a lo restante del Principado; en una palabra, hacer que ni por un momento se durmiese la insurrección sobre la victoria, sino que marchase siempre adelante, no dejando que cesasen ni el movimiento, ni el fuego, ni el toque de rebato. No se hizo, no se comprendió toda la gravedad del peligro; se consintieron treguas, se pensó en negociaciones; y el entusiasmo se amortiguó, comenzó a cundir el desaliento, y la ciudad de Barcelona del día 19 ya no era la ciudad del 16». Van Halen, per la seva banda, assegura que els revoltats consideraven que es tractava d'una lluita entre catalans i castellans, i que «militar» era quasi sinònim de «castellà», i que els maleïen «porque habían venido a Cataluña». Afegeix Van Halen: «Muerte a los soldados, o muerte a los castellanos, eran las palabras de orden, y de este modo sin causa ni motivo manifestaban un furor espantoso contra unas tropas a quienes no debían más

que beneficios».

Entre el 15 de març i el 1er. de maig del 1843, Balmes va publicar a *La Sociedad* una sèrie de quatre articles que posteriorment van ser recopilats sota el títol de *Cataluña*, que era el que duia el quart. A causa del seu títol, és l'obra que se cita sempre que es parla del possible catalanisme de Balmes, però no és ni de bon tros la més significativa. Amb tot, recordem la famosa comparació entre Catalunya i Madrid: «La vida de España está en las extremidades; el centro está exánime, frío, poco menos que muerto. Cataluña, las Provincias Vascongadas, Galicia, varios puntos del mediodía, os ofrecen un movimiento, una animación de que no participa el corazón de España. Londres es digna capital de la Gran Bretaña, París de Francia; en la actividad, en la vida que rebosan aquellas ciudades veis las indispensables condiciones de la cabeza de un gran cuerpo. En Madrid y en todos sus alrededores a larguísima distancia, nada encontraréis de semejante. Ni agricultura, ni industria, ni comercio; a la primera ojeada conoceréis que allí hay una corte, que allí se han amontonado inmensidad de empleados, con sus oficinas, su orgullo tradicional, su olvido del país que gobiernan».

El passatge on més explícitament formula, no el seu anhel íntim, sinó la seva proposta pragmàtica al problema català és aquest: «Sin soñar en absurdos proyectos de independencia, injustos en sí mismos, irrealizables por la situación europea, insubsistentes por la propia razón e infructuosos además y dañosos en sus resultados; sin ocuparse en fomentar un provincialismo ciego que se olvide de que el Principado está unido al resto de la monarquía; sin perder de vista que los catalanes son también españoles, y que de la prosperidad o de las desgracias nacionales les ha de caber por necesidad muy notable parte; sin entregarse a vanas ilusiones de que sea posible quebrantar esa unidad nacional comenzada en el reinado de los Reyes Católicos, continuada por Carlos V y su dinastía, llevada a cabo por la importación de la política centralizadora de Luis XIV con el advenimiento al trono de la casa de Borbón [...], puede alimentar y fomentar cierto provincialismo legítimo, prudente, juicioso, conciliable con los grandes intereses de la nación y a propósito para salvarla de los grandes peligros que la amenazan [...].

Tinguem en compte que aquí Balmes parla adreçant-se a Madrid, sacrificant el desig més profund i cercant, en la línia del pactisme, una fórmula transaccional acceptable per les dues bandes. Aquest «provincialismo legítimo, prudente, juicioso» és l'antecedent immediat del regionalisme de Torras i Bages. Però el seu rebuig emfàtic del separatisme testimonia que continua havent-hi a Catalunya una opinió radical, amb la qual en el fons del cor està d'acord, però de la qual creu que ha de discrepar per realisme polític.

Ho confirma aquest altre fragment, que al mateix temps corrobora la interpretació que abans hem donat de la biografia d'O'Connell: «Cuando en estos

momentos críticos y de exasperación oigo hablar de independencia, convénzase [Catalunya] desde luego que se trata de engañarla con esperanzas imposibles de realizar; cuando se le insinúe la conveniencia de levantar otro pabellón como hiciera allá en los disturbios de 1640, no dude que se la seduce astutamente para hacerle cometer un acto de rebeldía que mancillara su honor y que pagarían con desprecio y desdén los dueños de la enseña enarbolada; cuando se le diga que es posible resucitar sus antiguos fueros, convocar sus Cortes y obligar a los monarcas de Castilla que hagan resucitar la antigua fórmula “Plau al senyor Rei”, crea firmemente que se la brinda con ilusiones incompatibles con el espíritu del siglo y con nuestras propias costumbre; y, por fin, cuando se intente persuadirla que el mejor modo de alcanzar justicia es la insurrección y la violencia, rechace con indignación las pérfidas sugerencias que quizás inducen al crimen para gozarse con el feroz placer de verle castigado con fuego y sangre. - A los pueblos como a los individuos no los salvan los furiosos arrebatos de cólera, con que ciegos de venganza se arrojan a la violencia y al crimen, sino la firmeza en sostener con el correspondiente decoro los intereses de su causa, y aquella inalterable constancia nacida de la profunda convicción de que la razón les asiste y de que tarde o temprano llegará el día de la justicia. O’Connell ha levantado la Irlanda de la abyección en que yacía sumida, la ha colocado en imponente actitud, haciendo temblar todos los gobiernos de la Gran Bretaña; y uno de los primeros pasos de su grande obra fue reprimir las violencias particulares, el evitar los estériles alzamientos, y el presentar la causa nacional con los colores de que era digna».

Retrobem aquesta polèmica antiindependentista, per bé que amb menys vehemència, en la sèrie de sis articles titulada *Barcelona*, publicada a *La Societat* entre el 1er. de març i el 7 de setembre de 1844.

Un escrit de gènere ben diferent és la *Poesia a Valentí Llorer*, doblement excepcional entre l’obra de Balmes per ser poesia i per ser en català. Valentí Llorer, des de Madrid, li havia enviat una poesia en català. Balmes li va correspondre amb una altra poesia en deu estrofes, de les quals interessen al nostre tema la tercera i la sisena:

«Admirant lo teu llenguatge
casi ràbia m’ha agafat,
que’m feia dir malbinatge
qui parlar nos ha imposat
que no és del nostre llinatge.»

[...]

«Jo ja’t dich, no’m vénen ganas
de tornar-me castellà,
y em semblan valents pavanas

els que volen oblidar
las paraulas catalanas.»

De les seixanta-nou poesies que Casanovas recull en el volum III, *Poesías*, de les obres completes, només dues són en català: aquesta dedicada a Valentí Llorer i una traducció d'un himne del breviari; fora d'això, només ens ha deixat en català els seus tres testaments hològrafs. Casanovas col·loca aquesta poesia en el darrer lloc de les dinou que ell agrupa sota el títol d'Humorísticas. Penso que el P. Casanovas, que tenia un fort sentiment catalanista, s'havia adonat prou que aquesta poesia no és cap facècia, sinó molt seriosa. Però recordem que aquest volum de les obres completes de Balmes va ser editat el 1925, en plena Dictadura de Primo de Rivera, que ben aviat va emprendre la persecució de la llengua catalana i, en concret, del Foment de Pietat Catalana, del qual la Biblioteca Balmes era una secció.

Una controvèrsia amb la redacció de la revista *El Heraldo* va ser l'ocasió de l'últim escrit de Balmes sobre el nacionalisme. Li havien demanat que es definís, entre altres punts, sobre la qüestió catalana. Ell va respondre: «Me preguntan ustedes sobre los hábitos provinciales y sobre la centralización administrativa. Otras veces lo he dicho, pero no tengo inconveniente en repetirlo, ya que ustedes lo desean: para mí la fuerza del poder político no es sinónimo de centralización omnimoda: cuando una institución o una costumbre se hallan muy arraigadas en una provincia, no deben ser tocadas sino con mucho miramiento: trasladar a España la centralización francesa es un error inexcusable en hombres que debieran conocer lo que es España, ya que se proponen gobernarla».

En resum, hem de dir que en els escrits de Balmes sobre Catalunya hi ha una certa contradicció. Balmes no és tan coherent com molts es pensen. El canonge de Vic Lluís Cura Pellicer, que era un gran coneixedor de Balmes, afirmava que «su visión intelectual era literalmente biocular. La personalidad profunda de nuestro pensador probablemente estaba trenzada de dos yos. Es posible rastrear en sus obras una mentalidad dilógica», i pensava que aquesta incongruència de Balmes es devia palesar en la conversa més encara que en els seus escrits. En els escrits que hem recorregut hi podem trobar dos nivells de la seva personalitat. Quan argumenta contra els independentistes (però escrivint de cara a Madrid), ho fa amb calma, amb una lògica freda i serena, amb el suposat realisme dels qui pensen que la independència seria magnífica si fos possible. En canvi quan parla de l'opressió que Catalunya pateix ho fa amb passió i quasi amb ràbia. Segons Torras i Bages, Balmes solia dir: «Tinc la monarquia en el cap i la democràcia en el cor». Semblantment gosaria dir que quan Balmes parla d'Espanya, la té al cap, però al cor hi té Catalunya.

L'any 1848, l'any del Manifest comunista de Marx i Engels, va ser crucial en la història d'Europa, i hauria hagut de resultar-ho especialment per a deixar

ben clar el pensament balmesià entorn de la política i també del nacionalisme.

Dos anys abans, el 1r. de juny de 1846, havia mort Gregori XVI, que, almenys els darrers anys del seu pontificat, havia adoptat una política repressiva en el govern dels Estats Pontificis i havia formulat una doctrina política contrarrevolucionària. Amb una rapidesa que va causar sorpresa general, el 16 del mateix mes va resultar elegit el cardenal Mastai-Ferreti, que tenia fama de lliberal. Diuen que el príncep de Metternich va comentar en saber-ho: «Tot ho havia deixat previst al Congrés de Viena, menys l'elecció d'un Papa lliberal». El que Metternich havia organitzat, després de la derrota definitiva de Napoleó i de la França revolucionària, era aquella Santa Aliança que venia a ser una mena de reial societat d'assegurances mútues, en virtut de la qual, en nom de la Santíssima Trinitat, els sobirans cristians es comprometien a ajudar-se i, si en algun dels seus reialmes es produïa una revolta, tots els altres s'hi tirarien per ofegar-la ràpidament. La religió, ni que fos la del tsar ortodox, era la gran força moral d'aquesta Santa Aliança, i per això Metternich sentia que el seu sistema de seguretat europea se li ensorrava com un castell de cartes amb l'arribada d'un Papa lliberal (com Franco quan van venir Joan XXIII, Pau VI i el Concili).

De fet, el liberalisme de Pius IX no era positivament convençut, sinó oportunista, ja que, com Balmes, pensava que per evitar les revolucions calia fer evolucions. Per això va durar ben poc. Així i tot, els seus començos van engrescar els liberals italians i van esverar els conservadors europeus, i més encara els carlistes espanyols. Un mes després d'elegit, el 17 de juliol de 1848, va promulgar una amnistia general que va suscitar l'entusiasme del poble. Va emprendre a continuació una sèrie de reformes sobre la forma de govern dels Estats Pontificis, que van culminar en l'atorgament d'una constitució el 14 de març de 1848. El moviment constitucionalista, a tot Europa, comportava una autolimitació del poder reial absolut. Evidentment, Pius IX no renunciava a la seva autoritat suprema i total en el govern de l'Església, i menys en l'ensenyament de la fe i costums, però s'autolimitava en el govern temporal dels seus Estats. Els demòcrates romans estaven entusiasmats, i van contagiar el seu entusiasme a la resta dels italians. Els revolucionaris ho aprofitaven i, tot cridant «Visca Pius IX!», el proclamaven garant de les llibertats cíviques i esperaven que creés la desitjada unitat italiana. El Papa es va trobar desbordat.

El 24 de febrer d'aquell 1848 esclata la revolta a París, el rei Lluís Felip ha de fugir a Anglaterra i es proclama la República; la repressió del general Cavaignac, el juny, serà terrible: multiplica per uns quants enters el nombre de víctimes causades per la Revolució francesa. Com un regueró de pólvora, la revolta parisenca del febrer s'escampa el març per tot Europa. El 13-15 de març la revolta a Viena obliga Metternich a dimitir i fugir a Anglaterra. També hi ha revoltes a Berlín i en una colla de petits estats alemanys: a Munic, a Baden, a Frankfurt. A Espanya hi ha insurreccions a Barcelona, València, Madrid i Sevilla,

enèrgicament reprimides pel general Narváez. Es produeixen també en aquesta primavera del 48 aixecaments nacionalistes a Polònia, a Txèquia, i a Hongria. A Itàlia els austríacs han de retirar-se momentàniament. El rei Carles-Albert de Cerdenya-Piemont vol unificar Itàlia, compresos els Estats Pontificis, i de moment el Papa ha de cedir davant la força del nacionalisme italià, però a l'estiu el general austríac Radetzky obté repetides victòries i Carles-Albert ha de signar un armistici. Sicília se separa del reialme de Nàpols, però és novament sotmesa. A primers d'octubre, una nova revolta radical a Viena fa fugir l'emperador, però unes setmanes després les tropes imperials reprenen Viena i afusellen els principals responsables. Amb tot, la revolta vienesa deixarà com a resultat adquirit la supressió de la servitud hereditària dels camperols.

El que més ens interessa remarcar és que a Roma la revolució fa fracassar els intents reformadors de Pius IX: el 15 de novembre és assassinat el ministre papal comte Pellegrino Rossi, es proclama una república romana i el Papa ha de fugir a Gaeta. Amb l'ajut de les tropes franceses, i algunes d'espanyoles, el 14 de juliol de 1849 Pius IX pot tornar a Roma i reprendre el govern dels seus estats. Però en endavant es deixarà de reformes democratitzadores i s'unirà als governs absolutistes que volen ofegar l'onada revolucionària. Si mai havia esta liberal, ja no ho serà mes. Per cert: una de les mesures contrarevolucionàries llavors adoptades per Pius IX va ser invitar el clergat romà a vestir habitualment la sotana, per tal de diferenciar-se dels «homes del segle, infestats de principis revolucionaris». Aquesta norma de la sotana es va estendre després a tota l'Església.

És en aquest darrer any, o, més exactament, aquest darrer semestre, de la vida de Balmes que es produeix la seva presa de posició davant de l'ensorrada de l'Europa de l'ancien régime i l'aparició de l'Europa de les revolucions i de les nacions. Balmes seguia amb viva simpatia les innovacions liberalitzadores dels Estats Pontificis, perquè era la mateixa línia que ell propugnava per a la renovació política espanyola: avançar-se a les revolucions amb evolucions. A la seva revista *El Pensamiento de la Nación* donava notícia de l'amnistia, de l'entusiasme del poble romà pel nou Papa, de la gran al·locució consistorial i de l'encíclica, que va publicar en llatí i en castellà. Curiosament, Balmes no acompanyava aquesta documentació i les informacions romanes amb comentaris o avaluacions, amb gran sorpresa dels seus amics. Quan alguns el pregaven que es pronunciés personalment sobre la qüestió, els responia: «Encara no és temps». El Delegat Apostòlic a Madrid, monsenyor Brunelli, també li deia que sortís en defensa de la política renovadora del Papa, perquè l'ambient general dels catòlics espanyols, visceralment absolutistes, era molt advers a les reformes de Pius IX. Tot i que Balmes tenia ja ben formada la seva opinió, el problema era tan delicat que va decidir de viatjar a París, i després a Itàlia, per acabar-se'n d'informar in situ. Diu el P. Casanovas que amb l'anada a París, del 16 de juliol

al 18 d'octubre –tercer i últim viatge que hi feia– i sense passar per Itàlia es va decidir. «Allí [a París, després de parlar amb les persones de la seva confiança] se conformó en sus principios, su corazón se inflamó, y el día siguiente de su vuelta a Madrid tomó la pluma, que corría ligera y fervorosa hasta el punto de tener que detenerla más de una vez». En pocs dies va enllestir l'escrit, però no va sortir a la llum fins a la primera quinzena de desembre del 47, potser –apunta Casanovas– perquè Brunelli volgué censurar el text. Si fos així, el Pío IX de Balmes seria un escrit quasi oficiós de la Santa Seu.

Diu Casanovas que la publicació d'aquest llibre va caure com una bomba en el camp dels catòlics espanyols, i que totes les murmuracions que secretament corrien contra el Papa es van girar aleshores descaradament contra Balmes, «el cual quedó solo, amargado y herido de muerte al verse tratado como un hereje por haber defendido al Papa».

Simultàniament, com hem vist, es plantejava a Roma amb tota virulència, i no com una qüestió merament teòrica, el cas dels moviments nacionalistes. La diplomàcia vaticana dels temps de Gregori XVI i Lleó XIII va sacrificar el legítim patriotisme irlandès o polonès a les conveniències de les bones relacions internacionals o a les il·lusions ecumèniques. El problema es veia agreujat per la qüestió romana, és a dir, l'ocupació dels Estats Pontificis en ares de la unitat de la monarquia italiana, un problema que ha condicionat el Magisteri de l'Església i ha fet que fins fa molt poc condemnés com a irracional i anticristià el principi de les nacionalitats, o sigui, que una nació té dret a esdevenir estat. Pius IX acabaria posant aquest principi al *Syllabus* (1864), i aquesta condemna, per la inèrcia i lentitud que sol caracteritzar el capteniment de l'autoritat eclesiàstica, s'ha mantingut durant més d'un segle. Encara l'edició del 1946 del manual de filosofia aristotèlico-tomista del P. Gredt, que era el llibre de text a la majoria de seminaris i escolasticats religiosos, pretenia demostrar amb un sil·logisme que «el principi dit de la nacionalitat no es funda en la llei natural, sinó que va contra el bé comú social». Feia vint anys que els Pactes del Laterà, entre Pius XI i Mussolini, havien acceptat la pèrdua dels Estats Pontificis, però els seminaristes d'arreu del món encara havien d'estudiar com a doctrina oficial de l'Església que el principi de les nacionalitats era un error.

En canvi Joan Pau II, quan el 2 de juny de 1983, a Cracòvia, va beatificar Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que per la seva participació en la insurrecció polonesa del 1863 havien sofert pena de mort el primer, commutada per desterrament a Sibèria, i el segon mutilació, va prescindir tranquil·lament de la doctrina dels seus predecessors sobre el principi de les nacionalitats i no sols va lloar «l'amor heroic a la pàtria» de Kalinowski i Chmielowski sinó que fins va qualificar de caritat teològica la seva insurrecció i en va fer motiu formal de la beatificació, tot citant repetidament les paraules de Joan 15,9.12-14, «ningú no té un amor més gran que el qui dona la vida pels seus germans». És

evident que si aquesta doctrina de Joan Pau II val per a uns polonesos, també ha de ser vàlida per a uns bascos o uns catalans, perquè si toca al Magisteri de l'Església predicar i explicar la virtut cristiana de la pietas o amor a la pàtria, la determinació de quina és la meua pàtria ha de sortir de mi mateix, i no hi ha cap autoritat, ni civil o eclesiàstica, que me la pugui dictar o imposar.

Però tornem al segle XIX. Balmes fruïa d'un gran prestigi a Roma, sobretot a partir de la seva obra apologètica *Pío IX*. Del nacionalisme irlandès, Balmes n'havia parlat favorablement en la biografia d'O'Connell. Sobre Polònia, en *Las instituciones políticas en sus relaciones con el estado social* havia dit que els sentiments catòlics dels polonesos no tenien cap més defensa, contra el perill de la Rússia cismàtica, que la independència política. Això ho escrivia Balmes el maig de 1844, però dos anys més tard defensava les consignes de Gregori XVI als polonesos de no revoltar-se contra Rússia. Més tard, en el seu famós llibre *Pío IX*, Balmes havia al·ludit novament als casos d'Irlanda i de Polònia.

El Secretari d'Estat del Vaticà escrivia el 17 de gener del 1848 al Delegat Apostòlic a Madrid, Brunelli, dient-li que a Roma es comentava que «el famós Balmes, espanyol, ha publicat un opuscle d'unes noranta pàgines en defensa i lloança del Sant Pare», i demanava que li n'enviés immediatament dos exemplars. Casualment aquell mateix dia monsenyor Brunelli havia pres la iniciativa d'enviar el llibre a Roma. L'obra de Balmes no va arribar al seu destí fins el 10 de febrer. Tres mesos després, el maig d'aquell crucial 1848, el Papa Pius IX, «per a tranquil·litzar la seva consciència», va fer arribar reservadament a Balmes, per mitjà del Delegat Apostòlic Brunelli, la següent consulta: «Es demana què cal pensar dels drets de nacionalitat i d'independència, que hom diu que són inalienables i imprescriptibles; i, suposant que s'haguessin d'admetre, quan i com s'haurien d'exercir».

La resposta de Balmes ens hauria fet conèixer el seu veritable pensament, sense les matisacions tàctiques de quan escrivia de cara a Madrid ni la defensa sistemàtica de la política vaticana dels escrits apologètics. Però Balmes es trobava ja en un estat tan greu de la seva tuberculosi pulmonar que es va excusar de no poder prestar el servei que el Papa li demanava, i va morir la nit al 8 al 9 de juliol, avui fa cent cinquanta anys. El 28 d'agost hauria complert 38 anys.

Ja sé que no és lícit a l'historiador d'especular sobre el que hauria passat si no hagués passat allò que va passar, però no em sé estar d'intentar imaginar l'obra que ens hauria pogut deixar Balmes, particularment sobre Catalunya, si en lloc de morir quan encara no havia complert els trenta-vuit anys n'hagués viscut setanta, o almenys seixanta, o encara que només fossin cinquanta. A la pregunta de per què Balmes no va arribar a fer mai manifestacions explícitament independentistes, Carles Muñoz Espinalt respon lacònicament: «No va tenir prou temps».

BALMES, HOME D'ESGLÉSIA

RAMON M. RODON GUINJOAN

Balmes va ésser, per sobre de tot, un home d'Església, compromès amb l'Església, i un sacerdot exemplar; però el que humanament el portà a la fama fou la seva condició de filòsof. El Dr. Agustí Casanova, un altre sacerdot filòsof i historiador de la filosofia, digué d'ell: «La gran figura del siglo XIX en España es el sacerdote Jaime Balmes, pensador original, auténtico talento filosófico, nombre que traspasó las fronteras nacionales y cuya temprana muerte fue una pérdida lamentable para la patria y para la ciencia».¹

Aviat compregué que la seva vocació s'integrava en el camp de l'apolo-gètica (teologia fonamental) i, per derivació natural, es perllongava, emportat pel seu esperit crític i pragmàtic, cap als vessants de la història, la sociologia i la política.

L'any 1843, el matrimoni d'Isabel II havia esdevingut una qüestió d'Estat. El partit liberal moderat, en el govern durant tot el període al que al·ludirem, s'inclinava per donar satisfacció a Lluís Felip d'Orleans (el «rei burgès»), que desitjava l'enllaç de la jove reina amb un dels seus fills; però davant les preten-sions de la cancelleria de París s'alçaven les del govern anglès, interessat a no perdre els avantatges mercantils aconseguits de Madrid un any abans, durant la Regència d'Espartero.

Es veia clarament que el govern espanyol no tenia força ni autoritat per a acarar el problema per si mateix i que, en últim terme, li calia doblegar-se a les

1. CASANOVA, Agustín, pbro. *Historia de la Filosofía*, Editorial Barna, S.A., Barcelona, 1944.

decisions de París i Londres, dels governs dels quals depenia des dels dies del tractat de la Quàdruple Aliança (Londres, París, Madrid i Lisboa), signat quan la guerra dels set anys (1833-1840). Lluís Felip i la reina Victòria s'havien reunit a Eu per tractar aquest assumpte del matrimoni i s'acordà que, per tal de preservar l'equilibri europeu, Isabel II només podia matrimoni amb un descendent agnat de Felip V, tot salvaguardant la possibilitat que la seva germana, la infanta Lluïsa Fernanda, pogués fer-ho amb un dels fills del rei dels francesos, exclòs l'hereu.

Acceptat aquest plantejament pel govern espanyol, els candidats quedaven, de fet, reduïts a sis Borbons: els tres fills de Don Carles, germà de Ferran VII, a qui els carlins continuaven considerant el legítim rei d'Espanya (Carles V), els dos fills de Don Francesc de Paula i Donya Joaquina Carlota i, finalment, el comte de Trapani, un Borbó-Dues Sicílies, fill de Francesc I, germà de Donya Maria Cristina, l'exregent.

Era evident que de tots aquests possibles matrimonis l'únic que realment convenia als interessos espanyols era la unió entre Isabel II i el seu cosí Don Carles Lluís, primogènit de Carles V. Quan aquest, reclòs a Bourges, abdicà els seus drets a favor del seu hereu, el camí per a intentar fer prevaler aquesta opció quedava lliure.

Fou aleshores quan un grup de dirigents que integraven el sector més dretà del partit liberal moderat (entre els quals hi havia el marquès de Viluma, el duc de Veragua, Santiago Tejada, el marquès de Isla Fernández i Manuel Vicuña) proposaren a Balmes dirigir *El Pensamiento de la Nación*, un periòdic creat expressament per defensar l'opció matrimonial esmentada. Aleshores Don Carles Lluís ja era conegut entre els carlins com a Carles VI, i usava el títol de comte de Montemolin.

El 7 de febrer de 1844 sortia el primer número del nou setmanari, el qual es publicà, regularment, fins el desembre de 1846. El programa que hi desenvolupà Balmes podria resumir-se en els punts següents:

1. Dotar de veritable poder polític la Monarquia.
2. Intentar reunir tots els espanyols, liberals i carlins, sota un ideari que, deixant de banda les qüestions de partit, cerqués els veritables interessos nacionals.
3. Restablir les relacions amb la Santa Seu, força malmeses, després de reparar, en el possible, els malastres de les lleis desamortitzadores.

Podem observar que no era el programa carlí en la seva integritat, però que tampoc no hi havia res que s'hi oposés. El mateix es podria afirmar pel que pertoca al sector més moderat del liberalisme. Balmes intentà aplegar, a l'entorn d'aquests principis, un nou corrent d'opinió que ell i Viluma anomenaren el «partido monárquico».

Durant aquells vint-i-tres mesos, *El Pensamiento de la Nación* defensà el programa suara resumit i la necessitat de la unió matrimonial entre Isabel II i

Montemolín. La força dialèctica i els raonaments balmesians no deixaven alternativa vàlida als seus contraopinans, reduïts a al·legacions que no ultrapassaven la força dels interessos partidistes o de l'animadversió personal. La solució de la qüestió dinàstica, el poder recuperar Espanya la llibertat en matèria de política exterior, encetar un procés d'industrialització molt més equilibrat i just que el que estava endegant-se (punt estretament relacionat amb la correcció dels perniciosos efectes d'una desamortització que provocà el primer allau migratori del camp a les grans ciutats), la pacificació dels esperits, la possibilitat de recuperar un paper com a potència important dintre el concert europeu, eren arguments prou atractius, que sorgien d'una manera congruent i lògica del plantejaments balmesians.

Però tot resultà inútil davant els posicionaments prepotents dels governs de Londres i París, les fòbies del sector progressista del liberalisme espanyol i l'actitud totalment negativa d'homes com Narváez, O'Donnell, o el mateix Pacheco, el qual, a més de covar rancúnies provinents de la guerra civil, s'aferraven al gaudi d'un poder que, en altres circumstàncies, creien se'ls podia fer fonedís. La mateixa Maria Cristina, mare de la jove reina, actuant amb aquella frivolidat interessada que sempre caracteritzà la seva conducta, no féu res per secundar l'única opció vàlida, ans al contrari, fou un instrument en mans de les cancelleries estrangeres i dels polítics madrilenys antimontemolinistes, malgrat els greuges que en tenia rebuts.

El 28 d'agost de 1846, sortí el Reial Decret anunciant el matrimoni entre Isabel II i el seu cosí D. Francesc d'Assís de Borbó, duc de Cadis. L'enllaç es celebrà el subsegüent 10 d'octubre. Tothom sap que fou una unió summament desafortunada, tant per als esposos com per les conseqüències que se'n derivaren per a la marxa política del País. O sigui que el que s'havia plantejat com un matrimoni d'Estat acabà essent una unió malaurada feta contra els vertaders interessos del mateix Estat.

Balmes va avenir-se a continuar la seva tasca a *El Pensamiento de la Nación* fins al final d'aquell 1846, per tal de complir amb els subscriptors, i després ho deixà definitivament i es retirà de la vida pública, per més que sempre es mostrà vivament interessat en el desenvolupament de la política, tant l'espanyola com l'europea.

No seria sobrer preguntar-se per què Balmes accedí a esmerçar quasi tres anys de la seva curta vida en aquella tasca que sempre es presentà com de resultats incerts. Sobre aquest punt podrien dir-se moltes coses, però n'hi hagué dues que, al nostre entendre, resultaren determinants a l'hora de prendre la seva decisió: per una banda, la consciència que tenia el filòsof de Vic sobre la clara majoria demogràfica del carlisme del seu temps; per l'altra, la seva pròpia ideologia, que sols afinant molt els matisos, feia d'ell si no un carlí convencional almenys un tradicionalista afecte, a més, a la persona del comte de Montemolín.

Avui en dia, la tesi segons la qual Balmes era carlí, un carlí peculiar i independent, però carlí al capdavant, s'obre cada vegada més pas en la historiografia contemporània. Així, en el volum corresponent de la Història de Espanya d'Espasa Calpe, dirigit i revisat per Javier Tusell² s'afirma clarament que Balmes era un «carlista moderado».

De sempre s'ha considerat que l'il·lustre pensador vigatà fou l'autor del manifest que, des de Bourges, feu públic Montemolin (Carles VI) el 23 de maig de 1845. I les paraules que pronuncià, segons García de los Santos (que per la seva amistat amb Balmes és, en aquest punt, digne de tota credibilitat), davant un general carlí (probablement Montenegro o Alzaá), enviat pel príncep carlí, a París, l'any 1846, no deixen lloc a dubte: «que no había en sus servicios ningún sacrificio puesto que la causa del príncipe estaba unida a los principios que él consideraba como los únicos que podían salvar al País».

Podríem aportar molts més arguments favorables al carlisme de Balmes, tot i que no ho fem per cenyir-nos als límits d'una glossa d'aquest tipus. Tampoc no volem carregar-la fent al·lusions a referents que evidencien com, a mitjan segle XIX i fins al final, el carlisme era majoritari a Espanya. N'hi hauria prou amb referir-nos a un article de Borrego (periodista i escriptor liberal, moderat anticarlí),³ a la correspondència del marquès de Viluma amb Metternich,⁴ a les paraules pronunciades pel moderat constitucionalista Pacheco a les Corts del bienni⁵ i a l'exposició del marquès de Pidal en el si de la Comissió designada per Cánovas, l'any 1875, per tal d'assentar les bases de la Constitució del 1876.⁶

No manquen ja avui historiadors que apunten cap a una nova visió del carlisme com a fenomen polític i social. Per a aquests historiadors no consistiria tant en la defensa de les romanalles de l'Antic Règim o de les antigues institucions tradicionals de la Monarquia Hispànica com en el desig de concebre un model de societat similar al que avui podríem tenir de no haver-se produït els traumes subversius de la Il·lustració i de la Revolució Francesa. Un model de societat assolit per via evolutiva i que probablement no fóra molt diferent de l'actual, per bé que amb una connotació determinant: la nostra societat no hauria perdut el sentit cristià i transcendent de l'existència.

Recordem, per exemple, com Rafael Gamba, un pensador tingut per

2. SÁNCHEZ MONTERO, Rafael (Javier Tusell). *Historia de España*, Espasa Calpe, T. XII, pàg. 514.

3. FERRER, Melchor. *Historia del Tradicionalismo Español*, Editorial Católica Española, S.A., Sevilla. T. XVIII, pàg. 112.

4. FERRER, Melchor, *Historia del Tradicionalismo Español*, T. XIX, pàg. 54-55.

5. COMELLAS, José Luis. Isabel II. *Una reina y un reinado*, Editorial Ariel, S.A., Barcelona, 1999. Págs. 223 – 224.

6. MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Historia de España*. Capítols referents a la Restauració canovista.

integrista, afirmava que el sistema polític actual (ell ho escriví els anys 50 del segle XX) més semblant al que propugna el carlisme seria l'anglès, perquè, a diferència del que passà a l'Europa continental, la classe política anglesa féu una anàlisi crítica dels principis del 1789, que solament acceptà parcialment i sempre a benefici d'inventari,⁷ sense trencar mai amb la seva tradició nacional.

Si examinem el Manifest de Bourges, suara esmentat, hi veurem la mateixa actitud que tan bon resultat havia donat al Regne Unit:

«Durante los vaivenes de la Revolución se han realizado mudanzas trascendentales en la organización social y política de España; algunas de ellas las he deplorado ciertamente como cumple a un príncipe religioso y español; pero se engañan los que me consideran ignorante de la verdadera situación de las cosas y con designios de intentar lo imposible. Sé muy bien que el mejor medio de evitar la repetición de las revoluciones, no es empeñarse en destruir cuanto ellas han levantado, ni en levantar todo lo que ellas han destruido. Justicia sin violencia, reparación sin reacciones, prudente y equitativa transacción entre todos los intereses, aprovechar lo mucho bueno que nos legaron nuestros mayores sin contrarrestar el espíritu de la época en lo que encierre de saludable. He aquí mi política...

...No hay sacrificio compatible con mi decoro y mi conciencia a que no me halle dispuesto para dar fin a las discordias civiles y acelerar la reconciliación de la real familia...

Bourges, 23 de mayo de 1845. Carlos Luis.»⁸

Acceptat que Balmes fos l'autor del manifest (com diu el P. Casanovas, n'hi ha prou de llegir-lo per restar-ne convençuts, àdhuc prescindint d'altres raonaments i testimonis), bé podem afirmar que el filòsof de Vic va ésser, també, un carlí «avant la lettre», un home que, amb la seva extraordinària intel·ligència, va avançar-se més d'un segle a una comprensió de la complexa naturalesa del carlisme que avui s'està obrint pas entre els corrents historiogràfics, tot destriant-ne allò essencial d'allò accidental i contingent.

Montserrat Llorens, en la seva breu biografia balmesiana ens dirà que «fou un solitari. La seva actitud intel·lectual una gran barreja, molt catalana, feta de seny i d'independència, la mantingué, amb tossuderia de minyó aviciat i incomprès, fins als darrers instants de la seva vida.»⁹

El seu traspass, als 38 anys, fou certament una pèrdua irreparable. Hom pot pensar que, entre 1870 i 1872, a Cándido Nocedal li mancaren alguns suports per a assolir el seu conegut disegni de portar Carles VII a Madrid sense disparar

7. GAMBRA. Rafael. *La Monarquía Social y Representativa en el pensamiento tradicional*, Ediciones Rialp, S.A. Madrid, 1954, pàg. 99-101.

8. FERRER. Melchor. *Historia del Tradicionalismo Español*, T. XIX, pàg. 231-232. Document núm. 1 de l'apèndix.

un sol tret. L'un fou el de Balmes, l'home que en aquella nova cruïlla segurament hagués fet pel nebot la mateixa opció que vint-i-sis anys abans havia fet per l'oncle. D'altres podien haver estat González Bravo, el polític decidit i experimentat que trobà la mort poc després d'haver-se passat al camp carlí arran de la Revolució de Setembre, i encara Donoso Cortés, que havia mort el 1853 sense resoldre la flagrant contradicció entre la seva ideologia tradicionalista i la seva adscripció dinàstica isabelina.

9. VICENS VIVES, Jaume. *Industrials i Polítics (segle XIX)*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1972. Segona Part. Biografies, per Montserrat Llorens, pàg. 358.

CONCLUSIONS DE LA SESSIÓ ACADEMICA DEDICADA A JAUME BALMES

Ja des del primer moment de la inauguració d'aquesta jornada balmesiana, s'ha posat en relleu la destacada contribució de Jaume Balmes plantar les primeres llavors del pensament catòlic de tarannà moderat. La relectura dels escrits balmesians en aquest bicentenari de la seva mort ens porten a ressituar i superar una visió excessivament integrista i tancada del sentit de la vida i ens impulsa a optar per una orientació de pensament de caràcter més obert i optimista que s'adeqüi a una relació més harmonitzada entre vida i societat, segons allò exposat per Jaume Balmes al llarg dels seus escrits i reflexions filosòfopolítiques.

El P. Fernando Lasala, expert en la història del pensament i cultura del segle XIX, ha remarcat la significativa aportació de Jaume Balmes a la visió de la societat del seu temps. A partir de l'aportació del P. Lasala, la Biblioteca Balmes i els membres que tenen cura de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia* ens sentim especialment motivats a estudiar amb més profunditat la dimensió sacerdotal de Jaume Balmes, qui, de manera admirable, es va saber anticipar a la visió socioeclesial de l'encíclica *Rerum Novarum*.

Remarquem que el P. Hilari Ragner ha sabut presentar de manera suggeridora l'assenyada actitud política d'aquest eminent pensador. Conrad Vilanou ha fet emergir la figura de Jaume Balmes purificada de tota connotació sociopolítica, especialment la produïda pels polítics i ideòlegs del franquisme. En la taula rodona que ha coronat la jornada d'avui, dirigida per la Dra. Misericòrdia Anglès, s'ha reblat la vitalitat i actualitat del pensament balmesian i les suggeridores aportacions d'aquest sacerdot, filòsof i polític per retrobar actituds harmonitzadores que ens ajudin als nostres dies a superar les dificultats i reptes dels moments que estem vivint.

També, a partir de l'aportació del P. Lasala, els participants en aquesta sessió ens sentim especialment motivats a aprofundir l'interès que Jaume Balmes mostrà davant de les possibilitats de la ciència estadística i la comparació de les dades per tal de superar les desigualtats socials a través d'una recta organització de la metodologia de les ciències socials, una temàtica que hauria de ser represa i estudiada en ulteriors estudis.

La comissió organitzadora i el comitè executiu regraciem al Dr. Ramon Corts, els seus col·laboradors i els ponents que han participat en aquesta jornada de reflexió i debat històric la seva aportació i relectura de tan emblemàtic pensador de la cultura contemporània de Catalunya, alhora que expressem el desig de veure publicades ben aviat aquestes aportacions en el volum LXXXV d'*Analecta Sacra Tarraconensia*.

FRA VALENTÍ SERRA DE MANRESA, OFMCAP.

ÍNDIX

RAMON CORTS I BLAY <i>La redacció dels decrets de la Cúria Romana (1928-1929) sobre la “Qüestió Catalana” durant la dictadura de Primo de Rivera</i>	5
VICENTE CÁRCEL ORTÍ <i>Los nombramientos de obispos en España durante la Segunda República</i>	143
CRÒNICA CIENTÍFICA. JORNADA BALMESIANA	631

NORMATIVA PER A LA PUBLICACIÓ A L'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

El consell de redacció d'«Analecta Sacra Tarraconensia» estudia adoptar una nova normativa de citació bibliogràfica. És per això que, de moment, es respecta la pròpia manera de citar de cada autor.

Els autors podran incloure la seva adreça electrònica al final dels seus articles.